

SOCIOLINGÜÍSTICA

Anxo M. Lorenzo Suárez

Universidade de Vigo

Publicado en *Manual de ciencias da linguaxe* (F. Ramallo, G. Rei-Doval & X.P. Rodríguez Yáñez, editores), Vigo, Edicións Xerais de Galicia, 2000, pp. 343-408).

Introducción¹

O obxectivo deste capítulo é glosar los principais conceptos, temas e liñas de investigación da sociolingüística. Ante os diversos enfoques e perspectivas de estudo que a sociolingüística admite, optamos nas páxinas que seguen por desenvolver un conxunto de temas que conxuga o que cremos imprescindible para calquera que se achegue a esta campo do saber, e que, asemade, inclúe un tratamento máis específico daqueles temas e conceptos que, dada a súa repercusión teórica ou metodolóxica, consideramos que son cruciais para o entendemento das liñas actuais da investigación sociolingüística.

A sociolingüística preséntase como una disciplina que acubilla un obxecto de estudio extremadamente amplo, circunstancia derivada da diversidade de enfoques teóricos e de metodoloxías de investigación que interveñen na súa configuración. Máis concretamente, se intentamos poner de relevo as características máis relevantes do contido específico da sociolingüística, poderíamos definila como todo feito lingüístico observado no seu contexto social, e máis concretamente, o estudo da lingua analizada no seu contexto social, co obxectivo de explicármola variabilidade lingüística e maila interrelación entre factores sociais e fenómenos lingüísticos (Fasold 1984, 1990).

1. O status da sociolingüística

A investigación sociolingüística, tal como hoxe a coñecemos, ten un nacemento recente e a súa conformación en tanto que disciplina relativamente autónoma, xunto coa diversidade de fontes teóricas e metodolóxicas que foron configurando o seu obxecto de estudo, lévanos a propoñer-la necesidade de realizar un breve repaso polos seus alicerces conceptuais, e por algúns dos trazos históricos e metodolóxicos máis relevantes.

1.1. O xurdimento da sociolingüística

A sociolingüística converteuse nas últimas décadas nunha disciplina de moda para todos aqueles investigadores vinculados ás ciencias da linguaxe. Así como nas décadas dos 60 e 70 os coñecementos máis de actualidade entre os investigadores lingüísticos estaban vencellados ós

---

¹ Quero agradecerlle a Gabriel Rei Doval a papel decisivo que desempeñou na redacción do epígrafe dedicado ó status da sociolingüística. En calquera caso, a responsabilidade sobre o resultado final recae unicamente no autor.

achados das correntes xenerativas, arredor dos cales xiraron discusións decisivas sobre a orixe da linguaxe, epistemoloxía, sintaxe e outras disciplinas, como a fonoloxía ou a morfoloxía, desde finais dos 60 fóronse introducindo con forza crecente nos debates lingüísticos as reflexións e perspectivas da lingua derivadas do traballo de sociolingüistas tan coñecidos como Charles Ferguson, John Gumperz, Joshua Fishman ou William Labov.

Pero a disciplina á que hoxe chamamos *sociolingüística* ten interese non só para lingüistas e investigadores filolóxicos, senón tamén para sociólogos, psicólogos sociais e antropólogos, entre outros. A natureza poliédrica da linguaxe fai que, efectivamente, o seu estudio presente interese desde diversas dimensións. Nos últimos anos ten habido un intenso –e por veces agudo– debate sobre a pertinencia de considerar lingüísticos determinado tipo de estudos. Debate este, o das soleiras da sociolingüística, que certamente non se ten producido desde outros campos coma a socioloxía, a psicoloxía ou a antropoloxía, se cadra polo relativo desinterese que existiu cara a introduci-lo estudio da lingua como unha cuestión central nesas disciplinas.

No campo da lingüística acostuma producirse a discusión sobre se a sociolingüística debe comprender unicamente aqueles estudos sobre a variación herdeiros da tradición laboviana ou se debe dar cabida a outros traballos sobre o status e funcións das linguas nas sociedades, sobre as implicacións conversacionais da súa utilización ou sobre a actuación consciente sobre o seu corpus e status.

Nesta dicotomía, diversos autores (Chambers 1995, Trudgill 1972, López Morales 1989, Silva Corvalán 1989) opinan que a sociolingüística, como disciplina eminentemente lingüística que é, debe limitarse unicamente a dar conta da variación social do uso lingüístico e mailo cambio que neste se produce ó longo do tempo por mor de condicionantes sociais. Considérase así que a actuación sobre o corpus ou o status das linguas ou as implicacións sociais que o uso dunha lingua supón corresponden ó ámbito da sociedade e da socioloxía, e non a cuestións que deban incumbir á lingüística.

Detrás desta consideración atópase sen dúbida toda a tradición disciplinar da lingüística, elaborada en boa medida fronte a outras ciencias humanas como a socioloxía, a psicoloxía ou a antropoloxía, respecto ás cales a lingüística debía consolidarse como disciplina autónoma.

A orixe da segregación é o progresivo afastamento que, a finais do século XIX e comezos do XX, se produce no estudio da linguaxe de disciplinas como a ciencia moral, a filosofía, a estética, a retórica e a filosofía, ó achegarse esta ás ciencias naturais (botánica, química, xeoloxía, e finalmente física). Xa que logo, para os lingüistas da época, a modernidade estaba asociada coa “cientifización” (Joseph 1995, 221; cfr. Koerner 1995, 47–76) que supoñían estas últimas. Na lingüística posterior, a pesar do recoñecemento de Saussure (1916) da lingua como un feito social e as perspectivas que tal concepción abría, as escolas estruturalistas, en voga nos anos posteriores, refugaron desta conexión da lingua coa dimensión social en beneficio dunha sistematización da súa vertente sincrónica, establecendo niveis de análise que excluían a variación social (Koerner 1991). Así mesmo, a irrupción na lingüística dos anos 60 das correntes xenerativo- transformacionais acentuou, se cabe, máis aínda a desconsideración desta dimensión social, por canto a “competencia lingüística” do falante ideal, auténtico cerne destas escolas, non admitía a variación lingüística como obxecto digno de estudio e consideración (Koerner 1991, Fernández 1997).

Pero, paralelamente ás correntes xenerativistas, e en parte como oposición a elas, xorde unha nova corrente que considera centrais as diferencias segundo estratos sociais como mellor criterio de explicación da variación e do cambio lingüístico. Primeiramente William Labov desde EE.UU e logo Peter Trudgill desde Inglaterra, abandeiran unha nova maneira de facer lingüística que toma como centro a variación social da lingua. A pesar de que Labov ingresou na investigación lingüística desde fóra desta disciplina –concretamente desde a enxeñería química–, a

súa é unha perspectiva que trata sempre de presentarse e de que se acepte como parte da lingüística:

“Resistinme durante anos a utiliza-lo termo *sociolingüística*, xa que tal termo parece supoñer que pode existir unha teoría ou práctica lingüística que non sexa social” (1972a, xix)

Este debate entre lingüística e sociolingüística ten que ver, por outra banda, co que se estableceu entre sociolingüística e socioloxía da linguaxe. Con frecuencia, as diferencias entre sociolingüística e socioloxía da lingua –ou da linguaxe– teñen que ver coa perspectiva desde e cara á que se poñen en relación linguas e sociedades.

Cando se trata de ver cómo as diferencias sociais inflúen na estrutura das linguas adoita considerarse que estamos no terreo da sociolingüística, mentres que cando o que se tratan de avaliar son as proxeccións ou as implicacións do uso das linguas nas sociedades, moitos investigadores inclúen estes coñecementos no eido da socioloxía. É o caso de autores como Peter Trudgill, Lesley Milroy, Gaetano Berruto ou Jack Chambers.

Pola contra, algúns autores conciben a sociolingüística como unha disciplina con entidade de seu (Ammon, Dittmar & Mattheier 1987), por riba dos intereses –máis curriculares ca científicos– dos autores que se dedican ás relacións entre lingua e sociedade. Algo semellante acontece con Fasold (1984, 1990), que malia diferenciar unha sociolingüística da lingua e unha sociolingüística da sociedade, concibe todos eses estudos como parte da mesma disciplina. Unha concepción particularmente ampla e global é a que podemos atopar tamén en Wardhaugh (1986 [1992]), que coida que “as posibilidades de relación entre lingua e sociedade son variadas” (Wardhaugh 1992, 24), malia que:

“Unha sociolingüística válida debe ser algo máis ca unha simple mestura de lingüística e socioloxía (...). Cómpre descubrir puntos de contacto específicos entre lingua e sociedade e relacionalos no seo de teorías que expliquen os modos de interacción entre as estruturas lingüísticas e sociais” (ibíd. 26).

1.2. Apuntamentos sobre a historia da sociolingüística

Á hora de pescudar nas orixes da disciplina, algúns autores (Koerner 1991, 1995; Fernández 1997) acostuman referirse ó traballo de Currie (1952) como o primeiro que contén no seu título a palabra ‘sociolingüística’, o que para algúns marca o comezo da disciplina coñecida con este nome. Sen embargo, a maior parte dos historiadores da disciplina acostuman coincidir tamén en que existen diversos traballos anteriores onde esta concepción dos estudos lingüísticos xa está presente.

Segundo Koerner (1995, 119-120), non procede desliga-lo xurdimento da sociolingüística –laboviana alomenos– de diversas fontes precedentes como Whitney, Steinthal, Courtenay e outros autores de entre-séculos. En realidade, segundo Koerner (ibíd. 123) cómpre establecer unha liña xenealóxica que uniría Whitney con Labov pasando por outras figuras da lingüística como Saussure, Meillet, Martinet e Weinreich. Nunha descrición máis detallada, e co obxecto de presentar unha visión completa das fontes da sociolingüística, Koerner (1995, 128), presenta as tres orixes ó seu entender fundamentais da sociolingüística, que estarían constituídas respectivamente pola dialectoloxía (Hermann, McDavid), os estudos de lingüística histórica (Meillet, Vendryes, Martinet) e os traballos sobre bi- e multilingüismo (Weinreich, Haugen,

Ferguson). Esta visión da historia da sociolingüística exclúe da disciplina os estudos de socioloxía da lingua (Fishman, Bernstein), etnografía da fala (Hymes) e análise do discurso (Gumperz).

Unha visión máis comprensiva é a presentada por Stephen Murray (1994, 1998) ou por Mauro Fernández (1997). Se entendemos que a auténtica *creación* (a “espectacularización”, segundo Fernández 1997, 109) dunha disciplina está vinculada á súa institucionalización, é dicir, á organización e consolidación de grupos de investigadores que se reúnen en congresos, crean revistas, editan libros e levan adiante proxectos de investigación conxuntos sobre a materia, realmente temos que agardar ata 1963-1964 para considerar “inaugurada” a sociolingüística, anos en que se se desenvolven proxectos e iniciativas de grande envergadura, moi en particular no contexto norteamericano (Murray 1994, 1998). Da análise destas iniciativas deducimos que non existía unha fronteira entre aqueles que traballaban desde o ámbito lingüístico fronte ós que o facían desde o sociolóxico –ou desde outros–, senón que a oposición parece establecerse entre os autores herdeiros da tradición dialectolóxica e de lingüística histórica e, por outra banda, aqueles que procedían da antropoloxía lingüística e o funcionalismo de Praga. Iso leva Fernández (1997, 111) a falar dun grupo norteamericano do leste (William Labov, Einar Haugen, Uriel Weinreich) fronte a un grupo do oeste (Dell Hymes, John Gumperz), que sen embargo colaboraron, por suposto non sen dificultades, en tan diversas actividades como as celebradas durante alomenos as décadas dos 60 e dos 70.

1.3. A distinción entre micro e macrosociolingüística

A distinción micro–macro ten ocupado unha parte nada desbotable de disquisicións teóricas entre os investigadores dedicados á sociolingüística nos últimos tempos. Sen embargo, o debate tense producido tamén no ámbito da socioloxía xeral e da metasocioloxía, que é aquel onde precisamente acadou maior desenvolvemento.

Durante os anos 80, e con extensións nos noventa, a problemática micro–macro acadou un protagonismo central na teoría sociolóxica elaborada nos EEUU (Ritzer 1990, 1993), mentres na teoría social europea o debate xirou maiormente arredor da distinción acción–estructura (Giddens, Archer, Bourdieu, Habermas). Nos anos máis inmediatos a nós estanse a producir importantes intentos de síntese entre os dous polos de tales dicotomías. Este profundo e moi difundido interese pola síntese teórica é o que caracteriza a teoría sociolóxica nas épocas máis recentes.

Como posturas extremas no extremismo macro en socioloxía hai que salienta-lo funcionalismo estrutural, a teoría do conflito, algunhas variantes da teoría neomarxista e moitas formas de estruturalismo. No extremo micro sitúanse o interaccionismo simbólico, a fenomenoloxía, a etnometodoloxía, a socioloxía existencial, a socioloxía conductista e a teoría do intercambio (Ritzer 1993, 456-457).

A pesar de que, como dicimos, este século estivo caracterizado por posturas extremistas a respecto da distinción e pertinencia dos niveis micro–macro, sobre todo en EEUU, nas dúas últimas décadas autores como Ritzer, Alexander ou Wiley tentaron desenvolver modelos de integración de ámbolos niveis cun considerable consenso na análise social. Dentro dos modelos menos integradores, hai que destaca-lo de Coleman, centrado no vínculo desde o micro ó macro, que descoida a outra conexión (macro–micro) e carece dunha imaxe dialéctica do mundo social, parcialmente superado tralos esforzos de Liska. Collins, a pesar de buscar tamén a integración entre os dous niveis, presenta a eiva de reduci-los fenómenos macro a fenómenos micro (Ritzer 1993, 458 e ss.).

Como formas máis avanzadas de integración cómpre menciona-los esforzos dos teóricos micro que traballan en cuestións macro e viceversa. Menos condicionado por arquetipos previos

é o traballo daqueles autores que non se centran nun determinado nivel de análise, así como o dos que traballan no nivel meso. Cómpre considerar moi especialmente a contribución daqueles que se ocupan en analiza-las relacións constantes entre o nivel micro e o macro, ademais dos que se centran nas relacións dialécticas entre tódolos niveis da análise social.

A utilización desta distinción na teoría sociolingüística é herdeira da tradición sociolóxica. Nunha importante achega a esta cuestión no ámbito da sociolingüística, Grimshaw (1987) recolle dous modelos ó seu entender moi importantes para a análise desta distinción teórica no eido da socioloxía: o de Bernstein e o de Collins.

O primeiro deles establece o vínculo entre o nivel micro e o macro arredor dos conceptos de clasificación e de marco, así como de axencias e procesos de transmisión. O seu punto de vista parte das realidades macroinstitucionais para, desde aí, chegar ós niveis micro a través das axencias de transmisión (a escola, a familia, o traballo e algunhas outras).

Pola contra, Collins coída que só os eventos micro poden ser investigados. Os elementos e estruturas macro, pola súa banda, só poden ser considerados na medida en que se chegue a eles a través da análise de cadeas e mostras de interaccións micro. Esta perspectiva combínase coa posta en dúbida de moitos métodos e convencións sociolóxicas. Desde esta óptica, non é necesario un vínculo entre os dous niveis, xa que as estruturas macro non serían máis ca agregacións de eventos micro.

Entre discusións coma estas xorden as reflexións de Fishman (1972b), realizadas desde a incipiente socioloxía da lingua e centradas nas restricións normativas da selección de variedades. Estas normas reflectirían valores e asemade definirían as expectativas de rol nos “ámbitos da conducta lingüística” (cfr. § 2.3). A cuestión que se formula coa achega deste autor é cómo desde o nivel macro se consegue chegar a un trazo de conducta individual. Esta transición entre os dous niveis presentou múltiples problemas tamén en traballos posteriores.

Neste marco de referencia, para Grimshaw (1987, 70) a microsociolingüística debería ocuparse de estudar situacións onde existe un “reducido número de individuos en espazos pequenos implicados en interaccións durante períodos de tempo (relativamente) reducidos”. Estes estudos terían que ver coa investigación conversacional da fala, coa adquisición de competencia comunicativa e coa investigación sobre actitudes lingüísticas, a pesar de que neste último caso existe claramente unha dimensión macro.

Pola súa banda, os estudos de corte macrosociolingüístico estarían interesados en fenómenos relacionados con variables como o tamaño da poboación, a dispersión no espazo ou a continuidade no tempo. Así, estúdanse cuestións como o cambio lingüístico, a distribución, difusión, contacto e desaparición de linguas, así como factores que poidan estar asociados a estas como o prestixio ou o conflito. Grimshaw (1987, 72 e ss.) reconece tres tipos de estudos neste perfil, que corresponderían a traballos sobre o contacto lingüístico, sobre o conflito lingüístico, e sobre o cambio lingüístico contemporáneo. Independentemente do tipo de etiquetas que se utilicen para cada tipo de estudio, efectivamente aquí temos tres bloques que recollen as achegas sociolingüísticas máis sobranceiras realizadas desde esta perspectiva.

O vínculo entre os dous niveis –micro e macro– en sociolingüística non foi obxecto dunha investigación diferente (nin, desde logo, máis profunda) da existente no ámbito da socioloxía xeral, referencia á que os diferentes sociolingüistas acoden á hora de situa-la interrelación entre os dous niveis de análise. Neste sentido, só compe destaca-la achega de Fishman (1972b), que estableceu a distinción de niveis a respecto de rol, situación, dominio e macro–agregación. Pola súa banda, Grimshaw (1987, 75) considera que existen diversos pares de elementos (vgr. comunidade de fala vs. repertorio individual, cfr. § 2.5) que establecen cada un deles perspectivas que cómpre ter en conta no traballo sociolingüístico para conseguir unha

visión comprensiva das relacións entre os niveis micro e macro, os temas que xorden nesta diferenciación e, en xeral, unha mellor guía do traballo sociolingüístico.

2. Algúns conceptos da sociolingüística

2.1. Variedades e tipos de variedades

O obxecto de estudio primordial da sociolingüística son as linguas tal como estas se manifestan nos individuos, nos grupos sociais e nas comunidades. A manifestación social e individual das linguas non produce un obxecto único, uniforme e ben delimitado, senón todo o contrario: os falantes e os grupos sociais utilizan elementos e *variedades lingüísticas* delimitadas en función dun conxunto de características formais e funcionais. E o estudio das variedades lingüísticas constitúe o obxecto de estudio da variación lingüística (cfr. § 3, especialmente § 3.1), da sociolingüística interaccional, (cfr. § 4), etc.

A denominación de variedade lingüística sérvenos para referirnos a calquera entidade lingüística que se desenvolve atendendo ás características dos usuarios das linguas e en función dos usos que se realizan desta. A concreción do que se entende especificamente por variedade difire desde as perspectivas máis xeneralistas e inclusivas ata aquelas máis específicas e exclusivas. Así, mentres que para algúns autores unha variedade lingüística existe en tanto que conxunto de elementos lingüísticos de distribución social similar (Hudson 1980, 33), outros consideran que debemos concreta-las variedades lingüísticas só para os casos dun conxunto moi homoxéneo de patróns lingüísticos (Ferguson 1971, 30). A diferenza entre ambas perspectivas extremas radica en que no segundo caso dialectos e sociolectos serían consideradas variedades dunha lingua, pero non os estilos, que se interpretarían como manifestacións dunha variedade.

En todo caso, e calquera que sexa o alcance que lle queiramos outorgar ó concepto de variedade, temos que concordar en que con el delimitamos un conxunto de formas lingüísticas relativamente regulares que están vinculadas con determinados factores externos: zonas xeográficas, grupos ou estratos sociais, grupos profesionais, ámbitos ou situacións de uso, etc.

Outra cuestión que xorde ó abeiro da caracterización do status das variedades lingüísticas é o que se define como lingua e como dialecto, debate de grande tradición lingüística e extralingüística (cfr. Wardhaugh 1986 [1992], 39-57; Moreno 1998, 86-89). Aínda que a denominación de dialecto se aplicaba a aquelas variedades que se consideraban subdesenvolvidas e sen tradición escrita, e polo tanto de entidade supostamente inferior a unha lingua, con este termo foise facendo referencia ás variedades lingüísticas asociadas cos usuarios das linguas, de maneira que un sociolecto, unha variedade xeográfica, unha variedade histórica ou unha variedade xeracional son consideradas variedades dialectais, ou simplemente dialectos, se se prefire. Complementariamente, as variedades lingüísticas vinculadas cos usos lingüísticos –non cos usuarios– conforman os rexistros ou estilos (cfr. § 2.2), e tales variedades superpóñense ós dialectos (cfr. § 3.1).

A descrición de dialectos e rexistros nunha mesma comunidade pode resultar máis complicada do que parece, tendo en conta que a separación entre ambos tipos de variedades pode ser escasa, ou ambos conxuntos de variedades poden compartir, como ocorre con frecuencia, variantes lingüísticas, o cal suscita amplos e diversos problemas descritivos.

Outra manifestación das linguas son as variedades estándar, é dicir, aquelas variedades que unha comunidade promove, mediante a selección e maila codificación dunha forma relativamente compacta, para seren utilizadas en determinados ámbitos sociais e para dispensar determinadas funcións lingüísticas na comunidade, ademais de servir como elemento unificador

entre tódolos membros da mesma². As variedades estándar orixínanse en función de derivas históricas moi diversas: desde dinámicas relativamente espontáneas e individuais ata procesos socialmente inducidos e planificados. Nalgúns casos, unha variedade estándar coincide con algún dialecto xeográfico dunha comunidade, pero noutras ocasións a forma estándar constitúe un rexistro vinculado a determinados usos lingüísticos formais (cfr. Lamuela 1994; Payrató 1988).

Por exemplo, no caso da escolla da variedade estándar da lingua galega, optouse por configurar un estándar mediante a selección de trazos lingüísticos que cumprisen unha serie de requisitos (extensión na fala, adecuación á etimoloxía, etc.), e esta decisión baseouse na inexistencia no dominio lingüístico galego dunha variedade dialectal que puidese nuclear un estándar de referencia (cfr. Fernández Rei 1990; ILG-RAG 1995¹²). Esta variedade estándar constitúe un rexistro para os galegofalantes, teoricamente apropiado para situacións de maior formalidade (trato con descoñecidos, etc.). Sen embargo, a variedade estándar do galego constitúe, de feito, a variedade que adquiren os falantes que se achegan ó galego desde o castelán, e para estes individuos tal variedade estándar supón unha variedade dialectal, non un rexistro.

2.2. Rexistros e estilos

Como acabamos de indicar ó considera-las variedades lingüísticas, as linguas maniféstanse coas especificidades propias dos contextos de uso, dando lugar a rexistros ou estilos de fala diferenciados.

As nocións de rexistro e de estilo presentan, sen embargo, caracterizacións distintas na sociolingüística actual, que podemos clasificar en dous bloques: por unha banda, enténdese o estilo como un código definido en virtude de certos trazos situacionais e contextuais; por outra, enténdese o estilo como un *continuum* lingüístico que arrinca do estilo vernáculo, que é a variedade máis informal producida por calquera falante. Convén salientar que na etnografía da comunicación se distingue entre estilo e rexistro: mentres o estilo designa as variedades asociadas con certas dimensións culturais e sociais –como o sexo, a idade, a clase social, etc.–, o rexistro fai referencia ás variedades asociadas coa situación e mailo contexto de uso (cfr. Saviile-Troike 1987).

Na definición do estilo como código, a variación estilística céntrase na análise das formas lingüísticas que varían en función dos contextos de uso, dando lugar a rexistros particulares que se definen mediante a combinación dun tema, dunha canle de comunicación, dun teor ou estilo discursivo, etc. (cfr. Halliday 1978; Halliday, McIntosh & Stevens 1964).

Na definición do *continuum* estilístico a partir do vernáculo, concíbense os estilos nunha soa dimensión a partir do maior ou menor grao de atención que o falante lle presta ó discurso producido. A escala de estilos parte do vernáculo –a variedade á que se lle presta menor atención– e chega ata os estilos de maior formalidade e atención. Labov tiña en consideración tres estilos: o vernáculo, a fala coidada ou formal –estilo que se suscita na lectura de textos e de listas de palabras–, e a fala espontánea –a medio camiño entre as dúas anteriores, que xorde cando nun contexto formal algún elemento situacional fai que se relaxe a atención prestada á fala (cfr. Moreno 1998, 92-103).

---

² A estandarización lingüística, que estivo moi presente no nacemento dunha disciplina como é a planificación lingüística, constitúe un campo de traballo relativamente autónomo centrado nos problemas de selección, de codificación, de implementación social e de modernización das variedades lingüísticas (cfr. Haugen, 1983; 1987).

2.3. Concepto de ámbito

A observación dos comportamentos lingüísticos orais levou a constatar sen dificultade que os falantes modifican a conducta lingüística na dirección de incorporar determinada variedade lingüística segundo conflúen determinadas circunstancias sociais ou contextuais. Dado que tamén se constataba que tales eleccións condicionadas eran relativamente sistemáticas —e non debidas ó chou, e que tal regularidade consistía na pertinencia entre unha variedade lingüística e un elemento extralingüístico —un tema, un grupo social, ou un contexto de uso, etc.—, chegouse á proposición dun concepto globalizador que recollese esta asociación lingüística regular. Joshua Fishman recreou un concepto que xa existía, o de *ámbito* (ing. *domain*), para dar conta dese tipo de situacións (cfr. Fishman 1965).

O ámbito de uso é un constructo teórico que engloba un conxunto de contextos de interacción agrupados arredor do mesmo campo de experiencia e unidos por un feixe de obxectivos e obrigas compartidas. En virtude desta caracterización, os ámbitos de uso parcelan a realidade sociolingüística dunha comunidade en unidades máis pequenas. Os tres aspectos básicos na configuración de cada ámbito son os *temas* desenvolvidos nas interaccións, os *roles* ou papeis sociais que dispensan os individuos participantes, e os *escenarios* en que se enmarcan os intercambios comunicativos. Tal como Fishman o definiu, o ámbito vai ser aplicado para analizar aquelas situación de diversidade lingüística onde houbese plurilingüismo endogrupal, é dicir, comunidades caracterizadas polo uso de máis dunha lingua nunha comunidade para usos e funcións internas. Na medida en que a análise de ámbitos tende a aplicarse tamén nas comunicacións exgrupais, o concepto no sentido definido por Fishman perde grande parte da súa utilidade, xa que se aplica a interaccións —as exgrupais— realizadas por falantes pertencentes a comunidades diferentes, que poden non coñecer as mesmas variedades lingüísticas, e que non dispoñen das mesmas normas para a interpretación do significado das escollas lingüísticas.

A delimitación concreta dos ámbitos de uso relevantes en cada comunidade só pode efectuarse coñecendo cada configuración sociocultural específica, de aí que na bibliografía sobre a análise de ámbitos atopemos poucas coincidencias á hora de indicar qué ámbitos son pertinentes para describi-las conductas lingüísticas. Así, mentres que Fishman (1965) delimita cinco ámbitos relevantes —familia, veciñanza, educación, traballo e relixión—, na proposta de Mackey (1968), ademais dos contextos xerais, inclúense funcións lingüísticas internas de cada individuo como son “soñar”, “rezar”, etc.

2.4. Competencia lingüística e competencia comunicativa

Desde a perspectiva lingüística estruturalista ou xenerativista, o alcance do concepto de *competencia lingüística* abrangue o conxunto de coñecementos gramaticais que ten o individuo e que lle permite construír enunciados adecuados ás regras lingüísticas nativas. Unha limitación desta noción de competencia, sinalada repetidamente polos etnógrafos e antropólogos, é que quedan completamente á marxe aspectos básicos da comunicación como son a habilidade comunicativa ou a capacidade para coñecer e interpretar-las normas tácitas ou explícitas que rexen nos intercambios verbais. Para superar esta limitación, formulouse o concepto de *competencia comunicativa*, definido como o conxunto de coñecementos que os falantes precisan saber para comunicárense eficazmente nos diversos contextos culturais. É dicir, a competencia comunicativa non só inclúe o coñecemento que cada falante ten do código lingüístico, senón que tamén supón a interiorización das regras —implícitas e explícitas— e das normas interpretativas coas que unha comunidade organiza o desenvolvemento das interaccións comunicativas.

O desenvolvemento posterior dos contidos da competencia comunicativa permitiu que esta fose ampliando e refinando o seu alcance. En primeiro lugar, Canale & Swain (1980)

presentaron un concepto de competencia comunicativa dividida en catro módulos: a competencia gramatical, sociolingüística, discursiva e estratéxica (cf. Baker 1993 [1997]). En segundo lugar, Moreno (1998) indicaba que ademais da competencia lingüística e comunicativa debemos contar coa *competencia cultural*, concepto máis xeral e inclusivo que agruparía tódolos elementos que teñen que ver coa comunicación sexan ou non de tipo lingüístico.

2.5. Repertorio lingüístico e comunidade de fala

Un dos aspectos máis debatidos da investigación sociolingüística radica na delimitación das unidades de análise principais, é dicir, na definición de qué debe constituí-lo obxecto de estudio básico e en qué marco se analiza. Para responder ámbolos interrogantes, desenvolvéronse os conceptos de repertorio lingüístico e de comunidade lingüística ou de fala.

Se coincidimos en que a fala é unha actividade social e cognitiva, parece claro que a unidade de análise central debe se-la comunidade lingüística, ámbito xeográfico e social no cal falantes e grupos sociais interactúan significativamente. Fronte á comunidade lingüística chomskyana, homoxénea e irreal, a comunidade lingüística que realmente lle interesa ó sociolingüista é a que está conformada polo conxunto de individuos que utilizan as variedades lingüísticas, inmersos en redes de interacción regulares, e vinculados por trazos socioculturais compartidos. Pero no que hai menos consenso é nos elementos que lle dan forma a esa unidade de análise, suxeita a definicións moi diversas e, con frecuencia, antitéticas. O que subxace na diversidade de definicións é a mesma diversidade de agrupacións sociais e a dificultade para atopar categorías únicas. Así, mentres que as comunidades pequenas, illadas e cunha estratificación social sinxela e estable non ofrecen maiores dificultades descritivas, as zonas urbanas e os grupos sociais e as comunidades en que predominan as redes abertas e múltiples dificultan considerablemente a tarefa de atopar elementos comúns (Para o concepto de rede social, cfr. Milroy 1980; Milroy & Milroy 1992).

Os tres elementos principais para definir unha comunidade lingüística son o coñecemento dunha mesma lingua, as normas sociais compartidas, e a intensidade das interaccións (Cfr. Wardhaugh 1986 [1992], 141-146, e Hudson 1980 [1981], 35-40 para unha presentación máis detallada dos argumentos sobre esta cuestión). Mentres que para Heinz Kloss ou John Lyons unha comunidade é o colectivo humano que emprega unha determinada lingua ou dialecto, outros investigadores basean a súa idea de comunidade lingüística en criterios non estritamente lingüísticos. Por exemplo, William Labov indica que as comunidades lingüísticas se conforman polo seguimento de normas sociais compartidas, é dicir, que os individuos concordan na valoración e na avaliación da significación social das formas lingüísticas. En cambio, John Gumperz argumenta que as comunidades, que el denomina “de fala” (*speech community*), están formadas por individuos e grupos sociais vinculados por interaccións sociais frecuentes. O criterio de compartir unha mesma variedade lingüística carece de interese nestas dúas concepcións do que constitúe unha comunidade, mentres o factor relevante é partillar normas sociais de avaliación –na opinión de Labov–, e entrar en redes de interacción frecuente –na opinión de Gumperz–.

Tendo en conta estas diferencias nos criterios que se utilizan para defini-lo que se entende por comunidade, téndese a diferenciar entre *comunidade lingüística*, definida como a agrupación humana que comparte o uso dunha mesma lingua, e *comunidade de fala*, definida como a agrupación de individuos de interacción frecuente ou regular, e que poden compartir normas de uso e de interpretación dos acontecementos sociolingüísticos.

Sexa cal sexa o concepto de comunidade que utilizemos, as comunidades son, por definición, lingüisticamente heteroxéneas. Tanto as comunidades monolingües coma aquelas con situacións de contacto lingüístico presentan un abano máis ou menos amplo de variantes e de

variedades lingüísticas que son coñecidas e utilizadas productivamente con distintas funcións comunicativas. O concepto destinado a recoller esta diversidade de variedades é o de *repertorio lingüístico* ou *comunicativo*, que foi introducido primeiramente por Gumperz (1964). O repertorio lingüístico está conformado pola globalidade de recursos lingüísticos e comunicativos ó alcance dos membros dunha comunidade que se poñen en práctica nos intercambios verbais. Isto fai que os falantes dunha comunidade dispoñan dunha variedade de códigos, estilos e rexistros para escoller en función dos requerimentos da situación comunicativa, e de acordo cos coñecementos implícitos e explícitos da competencia comunicativa adquirida.

Con todo, non debemos analiza-lo repertorio lingüístico como unha especie de almacén desestructurado de elementos lingüísticos, senón todo o contrario. Ademais, coa noción de repertorio obviámo-las dificultades –e as simplificacións– derivadas de utilizar como unidade de análise as linguas, concepto escasamente operativo cando nos enfrontamos á descrición e máis ó entendemento dos mecanismos que se poñen en accións nos intercambios lingüísticos.

3. Fala e variación

O estudio da variación lingüística ten unha ampla tradición, pero a investigación sociolingüística foi quen de artellar unha metodoloxía empírica, rigorosa e sistemática que puxo de relevo a sistematicidade e a regularidade das alternancias entre formas semellantes de dici-lo mesmo. Fronte ó concepto de variación libre dos dialectólogos e da lingüística estrutural, Weinreich, Labov & Herzog (1968) argumentaron a prol da variedade inherente e do cambio lingüístico para o estudio da variación na fala, e posteriormente a sociolingüística desenvolvida arredor do labor de William Labov conseguiu ir mostrando unha realidade máis regular e, sobre todo, directamente imbricada na matriz social que enmarca os usos e mailos comportamentos lingüísticos.

3.1. A análise da variación lingüística

Os códigos lingüísticos humanos son, por definición, variables e cambiantes, tanto ó longo do tempo coma nun mesmo estadio sincrónico. As tendencias centrípetas e centrífugas, tendentes á diversidade e á unidade, xa foron constatadas dende os albores da investigación lingüística; a incidencia nunhas ou noutras tendencias dependeu dos intereses de análise dun obxecto de estudio particular.

Denominamos variación lingüística o uso de elementos lingüísticos alternativos para dici-lo mesmo. Con respecto á orixe dos fenómenos de variación, esta pode deberse: *a)* a factores estritamente lingüísticos; *b)* a elementos exclusivamente sociais; *c)* a elementos lingüísticos e sociais ó tempo; *d)* a ningún deles, isto é, a motivos nin lingüísticos nin sociais (cf. Cedergren 1983). A sociolingüística interesouse principalmente por *a)* e *c)*; no primeiro caso, interesa analiza-los niveis estruturais en que se manifestan os fenómenos de variación, en tanto que no segundo caso entramos no ámbito da variación sociolingüística.

Tendo en conta que os códigos lingüísticos humanos mudan dun xeito diacrónico –na medida en que o tempo pasa por eles–, e dun xeito sincrónico –na medida en que as sociedades, os modos de vida, e as condicións de socialización non son iguais para tódolos individuos–, catro aspectos teñen sido salientados para explica-la orixe da variación lingüística: *a)* as linguas varían pola acción do tempo: a variación diacrónica fundaméntase no cambio lingüístico inherente á evolución de calquera sistema natural de signos; *b)* as linguas varían dependendo do espacio: a variación espacial ou diatópica recolle a variabilidade suscitada pola diversidade xeográfica; *c)* as linguas varían pola diversidade dos grupos humanos: a variación social xorde das distintas

categorías de relación e de conceptualización establecidas polos –e entre os– membros dos colectivos humanos, tendo en conta os grupos sociais –clases, castas, afiliacións relixiosas–, a diferenza de sexos, o tipo de asentamentos urbanos –rural, urbano–, etc.; d) as linguas varían pola acción das situacións e contextos de uso: a variación estilística xorde pola adecuación lingüística ós contextos de uso en que se produce a comunicación verbal.

En consecuencia, nesta categorización da variación lingüística que acabamos de bosquejar subxace a idea de que a variación se organiza arredor de dous eixes independentes – aínda que relacionados–, que arrincan da configuración e da orixe dos grupos humanos (cfr. Gregory & Carroll 1978):

a) A variación producida arredor das características dos usuarios das variedades lingüísticas, denominada *variación formal*, organizada mediante trazos asociados coa orixe xeográfica, a idade, e maila extracción social dos falantes –sexo, clase social, tipo de hábitat, entre outros trazos–.

b) A variación producida arredor das características das situacións comunicativas en que os usuarios interactúan, denominada *variación funcional*, organizada mediante trazos asociados con características do contexto en que se utiliza o código lingüístico: canle, escenario, finalidade comunicativa e relación entre interlocutores, entre outros.

Partindo deste marco xeral, para a descrición e mesmo a explicación dos fenómenos de variación lingüística desempeñan un papel relevante tanto os factores sociais e estilísticos coma os elementos estritamente lingüísticos ou estruturais, e o maior peso dun ou doutro conxunto de fenómenos dependerá das variables lingüísticas concretas que consideramos e das comunidades ou grupos nos que observamos tales fenómenos. Desde esta perspectiva, parecen pouco atinadas as perspectivas que lles conceden ós factores lingüísticos unha preminencia ou prelación sobre os fenómenos socio-estilísticos, baseándose en que os sistemas lingüísticos teñen capacidade para aceptaren ou refugaren a influencia das variables extralingüísticas (cf. López Morales 1989; Moreno 1998, 33).

3.2. A variación social: variables, niveis de variación, e estratificación sociolingüística

A variación sociolingüística consiste na utilización de dúas ou máis formas dun mesmo elemento condicionada por trazos sociais e lingüísticos, sen que haxa diferenzas de significado entre tales formas. Sendo as formas lingüísticas as variables que mostran fenómenos de variación e considerando que os factores extralingüísticos son responsables da dirección deses fenómenos, aceptamos que as formas lingüísticas constitúen as variables *dependentes* mentres que os factores extralingüísticos constitúen as variables *independentes*. É dicir, establecemos como hipótese de partida que as variables independentes son as que determinan o resultado e mailas tendencias cuantitativas comprobadas na variación das variables dependentes. Por exemplo, a maior ou menor probabilidade de utilización da interpolación en galego –que consiste na inclusión dalgún elemento léxico entre o pronome átono enclítico e o verbo do que depende– pode estar condicionada pola idade dos falantes, de maneira que a secuencia *fai o que che eu digo* é máis frecuente nos falantes de máis idade, mentres que *fai o que eu che digo* é máis habitual na fala dos falantes máis novos. Neste caso, a interpolación sería a variable dependente mentres que a idade constituiría a variable independente.

Os factores que determinan a variación están centrados na influencia que exercen un mangado de factores sociais como son a clase social, o sexo, a idade, a etnicidade, as redes sociais, o hábitat de residencia, etc., elementos que permiten describir cómo e por qué varían os sistemas lingüísticos. Noutros casos, en cambio, a variación parece estar condicionada por aspectos estritamente lingüísticos. Ademais, nas situacións de contacto lingüístico (cfr. § 5) engádense

máis variables sociais que poden suscita-la presentación de fenómenos de variación, como son o nivel de competencia lingüística, o nivel de uso das linguas en contacto, os procesos de adquisición e de perda lingüística, etc.

A variación sociolingüística pode ocorrer en calquera nivel lingüístico, de aí que se teña en consideración a variación fonético-fonolóxica, a variación gramatical, a variación léxica e, máis recentemente, a variación pragmática. Con todo, mentres que o compoñente fonético-fonolóxico e gran parte do morfolóxico non ofrecen dificultades para discriminar variantes totalmente equivalentes, a sintaxe, o léxico e maila pragmática suscitan serios problemas para cumpriren o requisito imprescindible de que as variantes dunha mesma variable sexan perfectamente equivalentes, é dicir, que non haxa diferenza ningunha de significado entre elas.

A variación *sociofonética*, *sociogramatical*, *socioléxica* ou *pragmática* baséase con frecuencia nun esquema regular e relativamente estable, o que levou a propoñer-la existencia de patróns regulares de variación lingüística estratificada. Estes constitúen unha representación da distribución das variables lingüísticas ó seren correlacionadas coas variables sociais pertinentes, principalmente coa clase social ou co nivel sociocultural dos individuos. Os catro patróns recoñecidos –patrón de estratificación *continua*, *abrupta* ou *discontinua*, *curvilínea*, e de *hipercorrección*– son un índice que permite constata-lo tipo de estratificación dunha variable nunha comunidade particular, pero a aplicación de tales patróns sobre os distintos compoñentes lingüísticos acada un maior rendemento no nivel fonético-fonolóxico, no cal podemos obter exemplos dos catro tipos de patróns, e en menor medida no compoñente gramatical ou léxico.

4. Fala e actividade social

Ademais do campo de estudio da variación lingüística, a investigación sobre as interrelacións entre as variedades lingüísticas e os sistemas socioculturais foise artellando arredor da observación dos procesos comunicativos interétnicos e interculturais a través dos cales se podían analizar e interpreta-las prácticas e mailas ideoloxías lingüísticas en contexto. Froito desa preocupación, agroma unha liña de investigación, a *sociolingüística interaccional* (cfr. § 4.3), denominación introducida por John J. Gumperz para caracteriza-lo traballo desenvolvido por lingüistas e antropólogos nunha tradición de investigación fronteiriza entre a sociolingüística e maila antropoloxía.

A sociolingüística interaccional confórmase coa etnografía da fala (Gumperz & Hymes 1964; 1972), coa etnometodoloxía (Garfinkel 1967), o interaccionismo simbólico (Goffman 1971), e comparte temas, reflexións teóricas e preocupacións metodolóxicas coa análise da conversa, coa análise do discurso e coa lingüística antropolóxica. Na sociolingüística interaccional, como indica a mesma denominación, as interaccións constitúen o núcleo central e básico de atención e de análise, asumindo dous principios de partida: por unha banda, a investigación interaccional rastrea a influencia das presuposicións socioculturais compartidas sobre a maneira en que a comunicación intercultural se desenvolve; por outra, investiga os procesos mediante os cales certos aspectos da identidade social son producidos comunicativamente.

A metodoloxía para a análise das interaccións coincide cos procedementos da etnografía, da etnometodoloxía e, noutros casos máis específicos, recórrase a métodos da análise da conversa. Tendo en conta o seu obxecto de estudio, a metodoloxía é principalmente empírica, centrada directamente nas recolección de fenómenos lingüísticos directamente observables polo investigador, como son os esquemas de entoación, o ritmo, a elección de códigos e de rexistros, as opcións sintácticas, morfolóxicas ou léxicas seleccionadas, a utilización de expresións fixas, así

como as estratexias de apertura, de peche, etc. A idea subxacente nesta perspectiva de estudio é que a elección dunha ou doutras formas sinalan e producen escenarios comunicativos relevantes.

4.1. A análise etnográfica da fala

Partindo da tradición antropolóxica da lingüística norteamericana de F. Boas e de E. Sapir, e tendo en consideración as suxestións lingüísticas do antropólogo británico B. Malinowski, Hymes (1962) deseñou un marco interpretativo xeral que denominou etnografía da comunicación (cfr. Fasold 1990: 39-64; Duranti 1997, 84-121).

A etnografía da fala ou da comunicación constitúe un dos marcos básicos para a descrición e interpretación da fala entendida como unha actividade social. O seu obxectivo, tal como provén da formulación inicial de Hymes (1962), radica na descrición das diferentes formas de fala, na medida en que tales formas de fala constrúen e reflicten a vida social no seo de comunidades de fala particulares. Unha finalidade complementaria da etnografía é profundar na formulación de teorías, hipóteses e conceptos válidos interculturalmente que nos permitan interpretar e explica-la relación entre linguaxe e vida social. Para cumprir tal finalidade, o obxecto de estudio etnográfico está centrado no discurso contextualizado, é dicir, cómo a fala se organiza e se conceptualiza en cada comunidade particular.

Cómpre ter moi presente que o centro de interese etnográfico non está constituído nin pola lingua nin pola fala, senón pola comunicación. E a unidade de análise non é un grupo social particular senón a comunidade de fala (cfr. § 1.4), e no seo das comunidades de fala téñense en consideración os acontecementos comunicativos (cfr. § 1.3).

O método etnográfico consiste en poñer a disposición dos investigadores un conxunto de técnicas para estudia-la relación entre as formas lingüísticas e as prácticas culturais particulares. Como sinala Duranti (1997: 85), “a etnografía é a descrición escrita da organización social, das actividades sociais, dos recursos materiais e simbólicos, e das prácticas interpretativas características dun grupo particular de persoas”. Polo tanto, as formas e as funcións lingüísticas, a organización social e os esquemas e patróns de comunicación constitúen, entre outros, os elementos que a etnografía necesita relacionar e vincular adecuadamente para interpreta-la fala en contexto.

O desenvolvemento da investigación etnográfica concentrouse en distintos aspectos socioculturais con temas e niveis de descrición diversos: investigacións xerais sobre as formas de fala, a investigación sobre a adquisición da competencia comunicativa (cfr. § 4.2), a análise de feitos comunicativos específicos que están relacionados coa investigación etnográfica máis xeral, o estudio de problemas ou institucións particulares, etc. Por outra banda, a etnografía foi ampliando o seu campo de traballo: dos grupos e comunidades illadas pasouse a analizar colectivos e comunidades urbanas. E das monografías locais pasamos a observar áreas de traballo moi fecundas como é, por exemplo, a etnografía das institucións. O desenvolvemento de estudos sobre as diversas modalidades de acontecementos comunicativos nas sociedades industriais –as interaccións nas escolas, as entrevistas médicas, os debates e discusións públicas, os mecanismos xurídicos e xudiciais, etc.– certifican a vitalidade desta liña de investigación. Finalmente, o alcance das interpretacións etnográficas xa non está vinculado cunha finalidade exclusiva ou preferentemente descritivista e inductiva, senón que se propoñen descricións que trascenden a dimensión local e buscan a proposición de universais comunicativos e culturais.

4.2. Socialización, interacción e adquisición lingüística

Un dos temas máis analizados e debatidos no seo da sociolingüística interaccional –e tamén desde a mesma etnografía da fala– é o proceso de adquisición lingüística, sendo o obxecto de estudo principal non só a adquisición da competencia lingüística senón, principalmente, a da competencia comunicativa (cfr. §2.4). Desde esta perspectiva, a socialización enténdese como unha xeira que vai máis alá da interiorización dun conxunto de regras que conforman a competencia gramatical nunha variedade lingüística. Xunto coa competencia comunicativa, na socialización de fillos e fillas establécense os mecanismos de interiorización das conductas sociais, culturais e lingüísticas que se consideran apropiadas.

Desde esta perspectiva, a aprendizaxe lingüística considérase un proceso mediante o cal accedemos non só a un coñecemento lingüístico práctico de determinadas variedades lingüísticas, senón que ademais, simultaneamente, adquirímo-las regras e mailas destrezas que lle permiten a calquera membro dunha comunidade de fala interpreta-la conducta comunicativa nun amplo abano de contextos sociais. Para iso, nenos e nenas aprenden e desenvolven regras deductivas da súa fala mediante a observación e a interacción. En definitiva, a socialización supón un proceso de adquisición daquelas prácticas lingüísticas e non lingüísticas normativas que fan do aprendiz un membro competente da sociedade.

Os esquemas de socialización varían amplamente dunhas a outras sociedades e comunidades en todo o planeta na medida en que as prácticas e os valores culturais son heteroxéneos e variables. O que parece resultar común a tódalas sociedades é a función da familia –ou de certas relacións familiares nucleares– á hora de fornecer modelos para o reparto de roles e para a interpretación das conductas sociolingüísticas apropiadas.

Na socialización interiorízanse valores claros sobre a distinción de xéneros, sobre a distribución de roles sociais, e sobre as normas de interacción lingüística (Foley 1997, 345-358). Desde unha idade temprana, nenos e nenas parecen ser moi conscientes das diferencias nas normas de uso lingüístico baseadas no xénero, e aqueloutras diferencias relacionadas co status, poder e prestixio das formas lingüísticas. Na socialización tamén se transmiten as normas de interacción que a comunidade considera apropiadas, e os aprendices tamén son moi conscientes de tales preferencias normativas case desde o inicio do proceso socializador.

Os resultados dos estudos etnográficos da adquisición e da socialización documentan a existencia de profundas diferencias culturais nas formas consideradas apropiadas polos adultos para se relacionaren con nenos e nenas, así como na estrutura sociocultural e no contido que se transmite. En xeral, pódese defende-la hipótese de que as forzas sociais inflúen no desenvolvemento das formas de fala, e estas, pola súa parte, inflúen na realidade psicolóxica e social de nenos e nenas.

Finalmente, da investigación sobre a adquisición lingüística é preciso facermos mención das hipóteses desenvolvidas por Basil Bernstein sobre os códigos *elaborados* e *restrinxidos*. Segundo Bernstein (1971-1977), os individuos das diferentes clases sociais adquiren códigos lingüísticos que se distinguen pola capacidade expresiva, denotativa e referencial que teñen: por un lado, os membros das clases medias e altas interiorizan un código caracterizado por unha certa riqueza e diversidade léxica, sintáctica e discursiva; pola outra, os individuos das clases populares aprenden un código definido pola súa simpleza léxica e carente de moitos de elementos sintácticos e discursivos que si están presentes no código anterior. En virtude desas características, Bernstein era quen de explica-lo fracaso na adquisición lingüística por parte dos aprendices das clases populares apelando á distinción entre os códigos: a variedade que se transmitía na escola era un código completamente arredado do que eles estaban afeitos a desenvolver, é dicir, pretendíase socializar nun código elaborado ós individuos expostos a un código restrinxido.

4.3. Algúns conceptos e aplicacións da sociolingüística interaccional

O estudio microsocioal das actividades lingüísticas en contexto foi poñendo de relevo que, en contra do que se pensaba as comunidades humanas presentan unha diversificación lingüística moi importante. As formas lingüísticas, sexan do tipo e nivel que sexan –a entoación, unha variante léxica ou unha variedade dialectal–, son utilizadas para vehicular diferentes tipos de significados sociais que se interpretan e adquiren pleno significado e relevancia en relación coas culturas en que se desenvolven. Por exemplo, nas sociedades bilingües ou bidialectais as variantes lingüísticas non se utilizan ó chou ou por erros ou descoñecemento, senón que na maior parte dos casos serven para transmitir significados interaccionais de distancia social ou de solidariedade.

4.3.1. A descrición das unidades de fala: actos, feitos e situacións de fala

Podemos illar tres áreas de investigación interaccional seguindo a formulación de Dell Hymes, baseada na distinción entre unidades sociais: os *actos* de fala (*speech acts*), os *feitos* de fala (*speech events*), e a *situación* comunicativa. A situación comunicativa é un contexto de interacción que está asociado coa presenza ou coa ausencia de fala, e no cal a fala non é o elemento principal. Un evento de fala defínese no sentido restrinxido daquelas “actividades que están directamente gobernadas por regras ou normas para o uso da fala” (Hymes 1972a: 56). E, finalmente, un acto de fala é a unidade máis simple da xerarquía proposta por Dell Hymes e con el sinalamos aqueles enunciados lingüísticos mínimos que conteñen intención comunicativa. Por exemplo, no marco dunha aula de historia (situación comunicativa), profesor e alumnado manteñen un debate sobre as consecuencias dos problemas xeopolíticos nos Balcáns (feito de fala), debate que se articula mediante quendas de intervencións de profesor e alumnos/as, con interrogacións retóricas, coas opinións dos alumnos/as, etc. (actos de fala).

Tras propoñer esta tripla distinción, non exenta de problemas descritivos sobre todo no tocante á definición dos actos de fala, Hymes desenvolveu un modelo de oito elementos que interveñen en calquera feito de fala: é a denominada grella SPEAKING, acrónimo resultante de xuntar, no inglés orixinal, as primeiras letras de cada un dos oito elementos comunicativos intervinientes: situación (*Situation*), participantes (*Participants*), finalidades (*Ends*), secuencias de actos (*Acts sequences*), clave ou ton (*Key*), instrumentos (*Instrumentalities*), normas de interacción e de interpretación (*Norms*), e xénero (*Genre*).

A posta en práctica dos oito compoñentes nos acontecementos comunicativos desenvolveríase como segue: os participantes nos acontecementos comunicativos, situados nun determinado contexto (= situación), utilizan instrumentos verbais e non verbais axeitados, e actúan nun ton ou clave tamén axeitado para os fíns que pretenden acadar, respectan unhas normas de interacción que regulan o desenvolvemento da interacción (cómo colle-la palabra, como interrompe-la intervención doutro participante, etc.) e unhas normas de interpretación que lle dá sentido ó que din. Este conxunto de compoñentes non se distribúe arbitrariamente en cada interacción social, senón que, polo contrario, as prácticas lingüísticas van construíndo xéneros que comparten un conxunto delimitado de características que os falantes seguen segundo sexa un tipo ou outro de acontecemento comunicativo.

4.3.2. Contexto e contextualización

Outra das contribucións da sociolingüística interaccional foi precisamente a reorientación do concepto de contexto (cfr. Casamiglia & Tusón 1999, 101-132). Desde a perspectiva interaccional, acabamos de comprobar que Hymes considera que a situación é unha das partes constitutivas dos acontecementos comunicativos, e que ten relevancia en dous sentidos: a) a

situación como localización espacial e temporal (= ónde e cándo); *b*) a situación como escena psicosocial, é dicir, como imaxe ou idea do acontecemento que as persoas asocian a un lugar e a un momento concreto.

O contexto constrúese interactivamente no curso das interaccións verbais, e nel teñen unha posición salientable o que John Gumperz denominou *apuntamentos*, *indicios* ou *pegadas* de contextualización (*contextualization cues*) (cfr. Gumperz 1982). Nos trazos de contextualización están incluídos todos aqueles elementos lingüísticos que lles permiten ós participantes nunha interacción producir enunciados cun determinado significado, encadralos nun marco coherente e interpretalos axeitadamente. Como sinala Gumperz (1982, 131), na maior parte dos casos estes trazos “utilízanse e percíbense naturalmente pero en poucas ocasións somos conscientes ou falamos directamente deles. Por iso debemos estudialos en proceso e en contexto pero non en abstracto”. Por outra banda, os indicios de contextualización poden proceder de moi diferentes niveis da produción oral, desde a fonoloxía, a morfoloxía, a sintaxe ou o léxico, ata a prosodia (entoación, etc.), sinais paralingüísticos, marcadores de tempo (pausas e dúbidas, por exemplo), solapamentos, ou fórmulas fixadas.

A contextualización constitúe un caso máis de *indiciación* ou *indexicalidade* (ing. *indexicality*). Lembremos que Charles Peirce diferenciou tres tipos de signos: os *símbolos*, as *iconas*, e os *indicios*. Concretamente, os indicios son signos que teñen algún tipo de relación con aquilo ó que fan referencia. Como indica Duranti (1997: 211-2), “canto máis aprendemos sobre a indiciación, máis nos decatamos de que a fala é un continuo proceso de contextualización”.

Se o contexto se constrúe interactivamente e se nesa construción desempeñan un papel primordial as pegadas de contextualización, concordaremos en que dificilmente será posible establecer vinculacións fixas entre as eleccións lingüísticas e o contexto externo. Polo contrario, o valor dos elementos lingüísticos determinarase a través da negociación interactiva do significado (cfr. Auer & di Luzio (eds.) 1992; Duranti & Goodwin (eds.) 1992).

4.3.3. A identidade conversacional

En cada lingua certos trazos lingüísticos reflicten algunhas das características sociais dos participantes na interacción, é dicir, características da súa identidade social, como poden se-lo sexo, o seu lugar de nacemento, o grupo ou clase social á que pertencen, etc. Pero máis alá da delimitación verbal dese conxunto de elementos caracterizadores dos individuos, o desenvolvemento das interaccións verbais serve para ir negociando e delimitando diferentes identidades conversacionais. Así, as identidades que se evocan nas conversas non son inmigrantes nin inmutables, senón todo o contrario: constrúense e adquiren gran parte do seu significado nas interaccións.

Desde esta perspectiva, os individuos evocan e negocian na fala un amplo abano de identidades mediante a utilización de variedades lingüísticas discretas ou mediante a inserción de trazos e elementos lingüísticos e paralingüísticos que operan en distintos niveis gramaticais, léxicos ou pragmáticos. Coa utilización de determinadas formas lingüísticas os falantes adscribíense ós grupos sociais da comunidade cos que desexan identificarse, evocando e recreando nese proceso as identidades sociais relevantes.

4.3.4. Poder e solidariedade

O estudio da marcaxe das relacións sociais –reais ou aparentes– entre os participantes nas interaccións deu lugar á análise dos referentes de *poder* e *solidariedade* vinculados co uso das formas

lingüísticas. O traballo pioneiro de Brown & Gilman (1960) puxo de manifesto a relación entre a lingua, o poder e as formas de tratamento e cortesía.

O interese por ambos conceptos parece derivar de que nas conversas reproducimos comportamentos sociolingüísticos e construímos marcos de referencia que tenden a reflectir a distancia social formulada nas relacións sociais. Mentres que o poder se basea nunha relación non recíproca e tal falta de reciprocidade pode deberse a diferentes cuestións –idade, riqueza, posición social, tipo de parentesco, etc.–, a solidariedade suscítase cando se produce unha relación de simetría entre os falantes.

A investigación sobre as formas de marca-la distancia social en contextos socioculturais diferenciados permitiu poñer de manifesto dous procesos sociolingüísticos aparentemente universais. En primeiro lugar, tódalas linguas parecen dispoñer de mecanismos lingüísticos para expresar diferencias de poder e de solidariedade, xa que os falantes teñen necesidade de marca-las relacións cos demais e de sinala-lo lugar que ocupan no contexto social. En segundo lugar, cando as relacións de poder e solidariedade se reflicten no mesmo tipo e rango de elementos, a forma que expresa maior solidariedade expresa tamén maior poder por parte do falante, e á inversa.

5. Contacto de linguas

O estudo do contacto de linguas ten dúas grandes partes: por unha banda, a consideración das consecuencias socioculturais e sociopsicolóxicas do encontro entre dúas ou máis variedades lingüísticas, tanto no plano individual coma no social e comunitario; por outra banda, as consecuencias lingüísticas do contacto para cada unha das variedades implicadas. Na primeira parte, os obxectos de estudo principais están centrados no proceso de substitución lingüística e na evolución do bilingüismo social e individual; na segunda, analízanse os conceptos de interferencia e préstamo, de alternancia de códigos, e de cambio lingüístico inducido polo contacto.

5.1. O paradigma da interferencia lingüística

Desde os traballos de Weinreich (1953) e Haugen (1950, 1958), o contacto lingüístico revelouose como un campo de estudio estruturado nun triple plano lingüístico, psicolingüístico e sociolingüístico. A Weinreich (1953) débemoslle o desenvolvemento do concepto de interferencia lingüística –de ben coñecido éxito na investigación posterior–, definido como a influencia dunha lingua sobre outra. Este fenómeno, pese ó seu carácter estrictamente lingüístico, non se entendía como un proceso exclusivamente lingüístico, senón que se desenvolvía no marco social do uso lingüístico.

Tanto Uriel Weinreich coma anteriormente Einar Haugen presentaran unha clasificación paralela dos fenómenos formais baseada en dous procesos diferenciados, recoñecendo así que a interferencia opera ben por incorporación de elementos, ben por imitación de modelos.

Cadro 1. Tipoloxía de fenómenos lingüísticos de U. Weinreich e E. Haugen

	HAUGEN (1950)		WEINREICH (1953)		
▪	Importación	→	préstamo	▪	Transferencia
▪	Substitución	→	calcos	▪	Identificación interlingüística

A interferencia non só supón o transvasamento de elementos nunha e noutra dirección, senón que provoca o reaxuste da gramática da lingua que os recibe. Seguindo os criterios estruturalistas, Weinreich distingue entre a interferencia na fala e na lingua. En realidade, serían fases sucesivas dun mesmo proceso ou, se se prefire, podería entenderse como un proceso –a incorporación dun novo trazo formal realizado por falantes bilingües, isto é, a interferencia na fala– e como un resultado –a aceptación de tal trazo ó ser xa adoptado por toda a comunidade, incluídos os falantes monolingües, isto é, a interferencia na lingua–.

Ó defini-lo seu status teórico, centrouse no mesmo proceso de transvasamento máis ca no resultado do mesmo –o elemento ou a regra lingüística interferida–, e deste xeito situou o proceso da interferencia lingüística na fala e no individuo antes ca na lingua e na comunidade. Ademais, estableceu a separación entre proceso social –a substitución lingüística– e proceso estrutural –a interferencia–, baseada no cariz extralingüístico do primeiro e plenamente lingüístico no segundo.

As interferencias poden afectar a calquera compoñente lingüístico, desde o fonético-fonolóxico ata o léxico-semántico, e mesmo hoxe hai quen proba a existencia de interferencias pragmáticas (cfr. Argente & Payrató 1991; Meeuwis 1991). Por outra banda, Weinreich mostrou unha tipoloxía da interferencia segundo as restructuracións ás que daba lugar. Payrató (1985), partindo da tipoloxía de Weinreich (1953) formulada inicialmente para a interferencia fonética, presenta unha clasificación dos fenómenos de interferencia para calquera nivel estrutural distinguindo entre lingua *doante* (LD) e lingua *receptora* (LR): 1) *Subestimación dunha distinción*: unha distinción que existe en LR, pero non na LD, desaparece da LR; 2) *Sobreestimación dunha distinción*: unha distinción que non existe na LR, pero si se dá en LD, aparece en LR; 3) *Reinterpretación dunha distinción*: unha distinción que existe entre algúns elementos de LR, e que en LD se realiza a partir de parámetros diferentes, cambia de natureza en LR seguindo o modelo de LD; 4) *Substitución*: un elemento de LR desaparece polo seu equivalente importado de LD; 5) *Importación*: LR incorpora un trazo de LD que nin implica cambio de relación nin de distinción na LR; 6) *Perda*: LR perde un elemento que non tiña equivalencia en LD.

Esta tipoloxía de fenómenos, que serve para unificar procesos de interferencia máis alá do nivel estrutural en que se producen, non está exenta, con todo, de certas complicacións e dúbidas que se derivan principalmente do feito de que determinados casos de interferencia son atribuíbles a máis dun tipo.

O éxito da noción de interferencia fixo que fose considerada unha das consecuencias lingüísticas principais suscitadas polas situacións do contacto. Propostas de modificación terminolóxica posteriores como a de *transferencia* (cf. Clyne, 1967), creada para diferenciar proceso de resultado, ou a de *marcas transcódicas* (cf. Lüdi, 1987), presentada para darlle á interferencia un marco máis xeral, non alteraron substancialmente a extensión e aplicación do concepto de interferencia tal como fora concibido por Weinreich e Haugen desde o dobre mecanismo de incorporación e de recreación formal.

Cando analizámo-los tipos de interferencias, faise preciso distinguir dous procesos diferenciados en función do contexto en que se producen: *a*) en primeiro lugar, a transferencia desde unha lingua foránea ou desde unha segunda, terceira ou *n* variedade cara á primeira lingua dun falante (esquemáticamente: L2/LF → L1); *b*) en segundo lugar, a transferencia inversa: elementos da primeira lingua son transferidos cara a unha variedade segunda ou cara a unha lingua foránea (L1 → L2/LF).

A interferencia do primeiro tipo (L2/LF → L1) afecta a tódolos compoñentes, tanto léxicos coma gramaticais e prodúcese en tres tipos de contextos concretos. Por un lado, nos casos de influencias e transvasamentos culturais motivados pola situación de contacto entre grupos lingüísticos diferenciados. Por outro, os casos de debilitamento da L1, nos cales os aprendices da

L2 perden gradualmente o coñecemento completo da L1, e neste proceso de perda transfírense elementos da variedade adquirida L2 cara á súa variedade primitiva. Finalmente, o campo de traballo da extinción lingüística, de contido moi semellante ó anterior pero centrado basicamente na perspectiva das comunidades e dos grupos locais.

A interferencia do segundo tipo (L1 → L2/LF) prodúcese nos casos de adquisición dunha segunda variedade lingüística ou na aprendizaxe dunha variedade foránea, e debe ser considerada como o produto dunha aprendizaxe insuficiente ou inadecuada da variedade de chegada.

Unha distinción semellante, aínda que vinculada cos procesos sociais de mantemento e de substitución lingüística, está presente no modelo desenvolvido por Thomason / Kaufman (1988) no cal diferencian entre interferencia por préstamo (*borrowing*) e interferencia por substitución (*shift*). A interferencia por préstamo consiste nos cambios que un falante nativo produce na súa lingua como consecuencia da presión da situación de contacto. A interferencia por substitución radica nos cambios que un falante provoca na L2 –a variedade que se está a adquirir– como resultado dunha adquisición ou aprendizaxe imperfecta. Esta distinción formula algún tipo de vinculación entre o tipo de interferencia e o proceso social en que aquela se pode producir.

Finalmente, desde a perspectiva do papel que desempeña o falante Van Coetsem (1988) distingue entre *préstamo* e *imposición*: o préstamo consiste na alteración da gramática da L1 que realiza un falante nativo de L1, mentres que a imposición resulta da alteración da L1 que producen falantes non nativos da L1.

A distinción entre cambios que afectan a individuos particulares e cambios que chegan a grupos ou comunidades enteiras –é dicir, de alcance individual ou social–, e a distinción entre cambios consolidados e cambios temporais, suscitou a necesidade de encontrar definicións e conceptos terminolóxicos claros, dado que se trataba de mecanismos relacionados aínda que non idénticos. Así, distínguese entre interferencia, fenómeno continxente e de carácter individual –é dicir, idiosincrático e pouco consolidado na lingua receptora–, e o préstamo, que sería unha interferencia inicial que xa é sistemática e colectiva (cf. Mackey 1968, 569; Haugen 1956, 11; Rouchdy 1980, 340). Sen embargo, ademais da distinción entre préstamo e interferencia e coa finalidade de establecer con propiedade a diversidade de situacións posibles, Haugen (1956) argumentaba que era necesario distinguir entre a *integración*, definido como un préstamo, xa que consistiría no uso de palabras ou sintagmas dunha lingua noutra, sendo xa parte integrante do sistema receptor; a *interferencia*, consistente no solapamento de dúas variedades lingüísticas; e a *alternancia*, definido como o emprego alternativo de dúas linguas nun mesmo intercambio de fala.

Un desenvolvemento salientable para sistematizar esta cuestión é a gradación formulada por Payrató (1985) no proceso de adaptación e de adopción dos fenómenos de interferencia. O proceso comeza coa interferencia en sentido estricto, definida como elementos foráneos –dunha variedade A, por exemplo– que emprega un falante bilingüe cando se expresa na variedade B. Eses trazos constitúen unha interferencia en sentido estricto porque non se dan en falantes monolingües nin son aceptados pola normas lingüísticas da variedade B. A partir da introducción dese trazo, comeza a súa integración e adopción social, que poderá ter diferentes ritmos e intensidades cronolóxicas. O derradeiro chanzo do proceso é a aceptación xeneralizada da primitiva interferencia, que así se converte en préstamo aceptado por toda a comunidade da lingua B.

5.2. A alternancia de códigos

A alternancia de códigos (*code-switching*) considérase o segundo tipo de consecuencia lingüística derivada das situacións de contacto. A diferenza do interese suscitado pola

interferencia e polo préstamo, tiveron que pasar bastantes anos antes de que principiase unha análise afondada dos mecanismos da alternancia nos contextos plurilingües. Os motivos son varios (cfr. Milroy & Muysken 1995, 8-9), pero dous destacan por riba dos demais: por un lado, a cada vez máis fonda preocupación polos fenómenos da *fala* –e menos sobre os fenómenos da *lingua*–; e por outro lado, a cada vez menor consideración dos fenómenos lingüísticos como desviacións que atentan contra a integridade estrutural das linguas. Este novo clima propiciou unha atención cara a fenómenos sociolingüísticos que antes eran despachados sen maior interese, pero o que non se puido evitar foi que seguise persistindo unha concepción baseada en que a alternancia de códigos non é máis ca simples erros ou despistes de actuación que realizan falantes con competencia bilingüe.

A alternancia defínese como a activación dun fragmento de L_b nunha secuencia discursiva en L_a dentro dun mesmo evento de fala, de maneira que o falante *alterna* entre dúas variedades lingüísticas. Aínda que a natureza deste mecanismo formal non parece moi semellante ó da interferencia, téñase en conta que alternancia e interferencia son procesos que nacen como consecuencia directa do contacto lingüístico, é dicir, do bilingüismo, e en ambos casos estamos ante recursos que os falantes poden utilizar para sinalar diferentes tipos de significados social e interactivamente relevantes. Na análise dos motivos subxacentes na activación dun mecanismo intraccional como é a alternancia, Gumperz (1982) foi o primeiro que puxo a énfase no sentido estratéxico que os falantes puñan en acción ó utilizaren distintas variedades ou formas lingüísticas nas conversas, e que tal sentido estratéxico se proxectaba nun marco compartido de valores e de símbolos sociais.

Tal como acabamos de definila, a alternancia é un fenómeno fronteirizo dado que pode estar nalgúns casos preto da elección lingüística (ing. *language choice* ou *language selection*), que supón a selección de dúas ou máis variedades lingüísticas en eventos de fala distintos, e noutros casos pode solaparse coa interferencia, sobre todo no caso dos elementos léxicos.

O ámbito lingüístico en que se podían producir exemplos de alternancia levou a formular unha distinción entre alternancia *interoracional*, para a cal se reservou o termo orixinal de *code-switching*, e a alternancia *intraoracional*, para a cal se utilizou a denominación de *code-mixing*, ou mestura de códigos. Con esta distinción distinguíanse os exemplos alternantes en función de se ocorrían entre distintas unidades oraionais ou se se producían no seo dunha mesma oración.

5.3. Outras consecuencias lingüísticas do contacto

A presenza de fenómenos formais como os que acabamos de caracterizar nas linguas en contacto pode suscitar nas variedades implicadas distintos procesos máis ou menos xeneralizados de reorganización e reaxuste dos seus recursos lingüísticos, tanto estruturais coma léxico-semánticos. A intensidade, profundidade e velocidade de tales reaxustes lingüísticos variará en función de diversos factores internos e externos. De entre todos eles, parece que a intensidade do contacto e o tempo que dura tal situación son dous dos aspectos que máis poden influír para que a reorganización estrutural sexa máis ou menos drástica.

Un dos procesos que máis atención ten concitado é o de *converxencia* entre variedades en contacto. A converxencia supón a similaridade formal nun determinado trazo estrutural na gramática de dúas ou máis linguas que antes da situación de contacto non coincidían (cfr. Silva 1991). Supón, polo tanto, a eliminación gradual de formas non congruentes nas linguas en contacto (cfr. Mougeon & Beniak 1991).

Outra posible consecuencia do contacto é a *relexicalización*, definida como o proceso polo cal o vocabulario dunha lingua é remprazado polo doutra variedade en contacto, mentres que a súa estrutura gramatical se mantén relativamente intacta (cfr. Appel & Muysken 1987 [1996]).

6. O cambio lingüístico

O cambio lingüístico constitúe un proceso moi complexo debido á cantidade de factores implicados de natureza social, estrutural, cognitiva, pragmática, etc. Weinreich, Labov & Herzog (1968) estableceron un guión de cinco cuestións para guiaren a análise do cambio lingüístico: as *condicións*, a *inserción*, a *avaliación*, a *transición*, e a *consumación* ou *actualización*. Pero foi William Labov o que desde finais dos anos sesenta promoveu a consolidación dun marco de traballo teórica e metodoloxicamente que revolucionou a investigación sobre a variación e o cambio lingüístico, e que forneceu unha liña de investigación –a sociolingüística variacionista– que dispón dunha longa e sólida traxectoria internacional (cf. Labov 1972a, 1972b, 1994 [1996]; Silva 1989; Turell 1995).

6.1. Variación e cambio lingüístico

A variación é o requisito inicial requerido para que se poida producir un cambio, aínda que non todo fenómeno de variación presupón a existencia dun cambio en marcha. Desta maneira, as causas dos cambios hai que buscalas nos factores que promoven os fenómenos de variación. Téñense proposto distintos motivos internos ou intralingüísticos e externos ou extralingüísticos para describir eses factores causais. Por exemplo, para o cambio fonético argumentábase que factores internos como o contorno segmental, a prosodia, o estilo ou certos aspectos léxicos son causa de tal fenómeno. Tocante ós cambios extralingüísticos, acontecementos históricos diversos –desde pragas ata invasións ou guerras pasando por transformacións sociopolíticas ou económicas– producen cambios na estrutura das comunidades lingüísticas e iso ten repercusións directas ou indirectas sobre a evolución lingüística de calquera variedade natural.

Tocante á orixe dos cambios, fronte ás teorías anteriores segundo as cales os cambios se orixinaban ben nas clases máis baixas polo principio do mínimo esforzo e da densidade local, ou ben nas clases máis altas por motivos de prestixio social, o marco teórico e metodolóxico de William Labov e da sociolingüística variacionista formulou novas hipóteses ó respecto. Labov considera que os cambios principian nun grupo intermedio da sociedade –a clase media baixa ou grupos da clase obreira alta– e dentro deses grupos intermedios os falantes innovadores serán os que teñan un status máis alto no grupo, con máis densidade de interacción social e unha proporción máis elevada de contactos fóra da comunidade local, indo na maioría dos cambios as mulleres por diante dos homes na realización das variantes innovadoras.

A seguinte pregunta á que se enfrenta calquera teoría do cambio lingüístico é cando se inicia o cambio e cómo se propaga. O cando parece estar situado no momento en que algún grupo intermedio da sociedade sofre algún tipo de presión sociolingüística. Ante esa situación, a difusión da innovación prodúcese inconscientemente no seo do subgrupo, e a variable lingüística convértese nun *indicador*, é dicir, nunha variable grupal que carece de variación estilística. De xeneralizarse o cambio a outras xeracións, este pode ir máis aló do que realizaban os falantes innovadores e entón poderá suscitarse algún tipo de *hipercorrección desde abaixo*.

Se a propagación do cambio traspasa os límites do subgrupo innovador e chega a toda a comunidade, a variable transformábase nun marcador, é dicir, nunha variable sometida a variación estilística, e os reaxustes formais que tal cambio suscita poden se-la causa de novos cambios en cadea. As fases seguintes do cambio dependerán do status que posúa o subgrupo que o principiou. Se tal subgrupo é o que goza do meirande status, o cambio chegará a ser un modelo prestixioso para toda a comunidade. En cambio, se o subgrupo ten un status baixo, o cambio pode non ser aceptado polos estratos sociais máis elevados. E para corrixilo, pode xurdi-la

hipercorrección desde arriba: os grupos máis baixos, no afán de se cinguien ós modelos de prestixio, ultrapasan os usos dos grupos máis prestixiados. Se se produce esta circunstancia, o cambio pode converterse nun trazo estigmatizado, é dicir, nun *estereotipo*.

Finalmente, outra cuestión á parte é a de cómo saber claramente que un cambio lingüístico está en marcha, máis ou menos avanzado. A maneira máis contrastable é compara-las realizacións dun mesmo fenómeno lingüístico na mesma comunidade pero en dous momentos temporais diferentes, e deste xeito obteremos información sobre a distribución e evolución do fenómeno no eixe temporal. Unha segunda maneira é supoñer que os grupos xeracionais, baseados en criterios de idade, mostran diferencias lingüísticas que, ademais das diferencias xeracionais estables que se dan en calquera lingua, se atribúen ó proceso de socialización que viviron en momentos históricos diferentes, e deste xeito podemos supoñer que a fala dos máis vellos mostra as formas antigas mentres que a fala dos máis novos reproduce as formas innovadoras. No primeiro caso observaremos-los posibles cambios *en tempo real*, mentres que no segundo caso analizáremos-los *en tempo aparente*.

6.2. Variación e cambio lingüístico nas situacións de contacto

Ademais dos transvasamentos lingüísticos entre as variedades en contacto, é factible que tales variedades experimenten cambios tanto interna coma externamente motivados. Neste sentido podemos opoñer cambio *inducido* fronte a cambio *espontáneo*, ou tamén cambios nas linguas *sas* fronte a cambios nas linguas *recesivas*. Obviamente cómpre introduci-las salvidades necesarias para que os adxectivos empregados ó facérmo-las oposicións anteriores non sexan tomados literalmente.

Os cinco problemas dunha teoría do cambio lingüístico enunciados por Weinreich, Labov & Herzog (1968) carecen dun desenvolvemento específico para que poida ser aplicado nos casos de cambio inducido polo contacto. Se comezamos por analiza-las similitudes e mailas diferencias entre o proceso de cambio lingüístico inducido polo contacto, sexa externa ou internamente motivado, e os procesos lingüísticos en situacións de ausencia de contacto, a primeira dúbida que se presenta é a de se o mecanismo de cambio no contacto é semellante ou paralelo ó que se produce nas situacións sen contacto. A resposta a este interrogante é non. O motivo principal que nos leva a diferenciar ámbolos procesos radica no subgrupo da comunidade que o principia. As innovacións lingüísticas nunha situación de contacto xorden independente e simultaneamente en diferentes subgrupos de falantes como resultado dunha bilingüización ampla estendida —é dicir, como consecuencia do coñecemento da outra variedade lingüística presente—, e como resultado do acceso parcial ou restrinxido á utilización da variedade minoritaria no contacto. Máis concretamente, os responsables principais da propagación dos cambios serán tanto os falantes *restrinxidos* coma os *non restrinxidos*; neste segundo caso, é normal que nas situacións de contacto avanzadas desaparezan os mecanismos informais de corrección e de purismo gramatical, de maneira que os falantes innovadores poden proceder de calquera punto do continuo competencial e do continuo de uso lingüístico.

Desde un ángulo estritamente formal, os cambios inducidos polo contacto non son diferentes dos cambios espontáneos. De feito, o tipo de procesos formais producidos no contacto é totalmente comparable ó que se produce en calquera lingua “sa” e “sen contacto” (Dorian 1981, 151). A pesar da semellanza no desenvolvemento do proceso, si existen diferencias en aspectos como o tempo que tardan en completarse os cambios inducidos, así como a cantidade de cambios que poden estar en marcha simultaneamente. É dicir, nas situacións de contacto poden observarse moitos cambios que ocorren ó mesmo tempo e nun período de tempo moi reducido (cf. Dorian 1981, 151-4; Schmidt 1985, 213-4). Outra diferenza relevante radica en que os trazos perdidos ou substituídos no cambio inducido non son remprazados por

outros recursos ou mecanismos estruturais na lingua, mentres que no cambio lingüístico espontáneo é habitual que se produzan procesos paralelos de compensación na mesma área ou noutra área estrutural nativa contigua. É dicir, no cambio espontáneo –a diferenza do que ocorre no cambio inducido– a simplificación dunha parte do sistema lingüístico vese compensada pola complicación doutra área estrutural adxacente (cf. Schmidt 1985, 213-4; Dressler 1987, 92).

Se desde unha perspectiva lingüística o proceso e mailos elementos implicados son similares tanto no cambio espontáneo coma no inducido, as circunstancias sociolingüísticas que enmarcan un e outro contexto son moi diferentes, tal como tivemos ocasión de comentar anteriormente. Nos procesos espontáneos, o cambio lingüístico comeza a partir dun determinado nivel de estratificación social e estilística. Por exemplo, sempre é posible localiza-los subgrupos sociais que lideran os cambios, é dicir, que están na vangarda das innovacións. Este tipo de estratificación é difícil de atopar no contexto sociolingüístico que leva á formulación de cambios lingüísticos inducidos. A este respecto podemos lembra-la indicación de Dressler (1972) no sentido de que os cambios inducidos “fluctúan”, é dicir, as innovacións lingüísticas dificilmente poden atribuírse a un grupo de idade particular, a unha comunidade de falantes, ou a un estilo de fala concreto. Pola contra, as situacións de contacto, desde a perspectiva dunha lingua minoritaria que sofre os cambios, defínense polo uso decrecente da lingua, a presenza de falantes que a adquiriron só parcialmente, e a ausencia de purismo gramatical na comunidade, por mencionar só tres das principais características distintivas.

Outro aspecto que carece de resposta sinxela é o das causas dos cambios, debido á cantidade de fenómenos implicados. Xa Weinreich (1953) distinguiu entre factores lingüísticos ou estruturais, e factores extralingüísticos –psicolóxicos e socio-culturais–.

7. Status e funcións das linguas nas sociedades

7.1. Diglosia e conflito lingüístico

Un dos conceptos que máis notoriedade acadou, dentro e fóra da sociolingüística, foi o de diglosia. Malia que xa fora amplamente utilizado con anterioridade (cfr. Fernández 1995), foi Charles Ferguson quen o introduciu no debate sociolingüístico a finais dos anos 50 para definir un tipo de situación en que se produce a convivencia, nunha mesma comunidade, entre dúas variedades dunha mesma lingua: unha variedade *alta*, utilizada nas situacións máis formais, e unha variedade *baixa*, reservada para os contextos máis informais. Pero as diferencias que Ferguson constataba entre ámbolos tipos de variedades ían máis aló, e para mostralas paga a pena lembra-la caracterización que o propio Ferguson facía nun parágrafo xa clásico:

“A diglosia é unha situación relativamente estable en que, ademais dos dialectos básicos da lingua (que poden incluír un estándar ou estándares rexionais), hai unha variedade superposta moi diverxente, moi codificada (con frecuencia máis complexa gramaticalmente), vehículo dun corpus de literatura escrita amplo e respectado, procedente dun período anterior ou doutra comunidade de fala, variedade que se aprende sobre todo na escola e se utiliza para a maioría dos usos escritos e orais formais, pero que ningún sector da comunidade utiliza para a conversa cotiá.”
(Ferguson, 1959, 336)

Con esta caracterización, Ferguson intentaba describi-la situación pluridialectal de Grecia, Exipto, Haití e da Suíza alemana, de maneira que na súa concepción da diglosia non entraban as situacións plurilingües. Pero ademais de seren situacións pluridialectais, Ferguson caracterizaba a

situación diglósica en termos de estabilidade, situación que se derivaba da especialización funcional da que gozaban as variedades alta e baixa, chamadas a convivir nun escenario adecuado para ambas.

O marco interpretativo fergusoniano pronto foi reinterpretado en dúas direccións complementarias: por unha banda, argumentábase que a diglosia tamén se producía en contextos plurilingües, e pola outra podía existir unha situación diglósica sempre que se producise algún tipo de especialización funcional. Tanto Gumperz (1962) coma especialmente Fishman (1963) argumentaron nesa liña, e de aí procede a definición fishmaniana de diglosia: calquera situación social en que se produce unha especialización nas funcións desenvolvidas por dúas ou máis variedades lingüísticas, con independencia de se son variedades dunha mesma lingua ou dúas linguas diferentes. Desta forma, a diglosia pasaba a se-lo correlato social do bilingüismo, concepto agora reservado para indica-lo grao de coñecemento lingüístico individual³.

A extensión do concepto fishmaniano de diglosia fixo agromar un tipo de argumentación centrada en salienta-la relación disfuncional entre as variedades en contacto, relación reflectida na terminoloxía utilizada para nomea-las linguas expansivas –as variedades altas– fronte ás variedades minoritarias ou recesivas –as variedades baixas–. Con todo, tanto a interpretación *lingüística* de Ferguson coma a definición *sociolingüística* de Fishman foron padecendo as críticas suscitadas pola cada vez maior confrontación dos conceptos coas realidades históricas e sociais do contacto. Ademais, ámbolos autores, inseridos na tradición sociolingüística americana, partían dunha consideración *consensualista* das realidades sociais⁴, na cal se presupón que tódolos membros da comunidade concordan na valoración dos contextos que son apropiados para a utilización de cada variedade. Esta é “unha visión *abistórica* da distribución funcional, xa que resulta irrelevante como se chega a ela, e *asocial*, no sentido que desliga a lingua de nocións esenciais da vida na sociedade, como o poder a maila desigualdade.” (Boix & Vila 1998, 95).

Malia as críticas recibidas, a concepción fergusoniana da diglosia pode ser reutilizada para caracteriza-las dinámicas de contacto lingüístico previas ós procesos de substitución lingüística (cfr. § 7.2), é dicir, cando as variedades minoritaria e dominante no contacto manteñen un *status quo* de relativa distribución funcional (por exemplo, a variedade minoritaria é demograficamente maioritaria, utilízase para a transmisión lingüística primaria, e é a variedade empregada para as interaccións endogrupais, mentres que a variedade dominante ten prestixio social, é a variedade habitual dun grupo relativamente pequeno da comunidade, etc.). Esta etapa pode ter unha duración variable pero, seguindo a caracterización fergusoniana, non será necesariamente inestable, todo o contrario.

Fronte á diglosia, a sociolingüística catalana desenvolveu o concepto de *conflicto lingüístico* (cfr. Aracil 1965 [1982]). Lluís Aracil, seguindo un “modelo cibernético”, definiu o conflito lingüístico como o desaxuste entre as capacidades dunha lingua –para ser utilizada cunha serie de finalidades– e as necesidades socioculturais desa mesma sociedade. A extensión e popularización do concepto, principalmente a partir da interpretación de Ninyoles (1975), provocou que a idea primitiva de Aracil lle cedese o seu lugar ó entendemento do conflito lingüístico como un proceso de competencia entre dúas linguas nunha sociedade, proceso que provoca o desprazamento social da variedade minoritaria no contacto, a menos que se poñan en marcha os mecanismos sociais e lingüísticos que contrarresten tal dinámica substitutoria.

---

³ Como resultado do cruzamento da diglosia como fenómeno social e do bilingüismo como fenómenos individual, Fishman (1972a) propuxo unha xa clásica distinción entre 4 posibles situacións: diglosia e bilingüismo, bilingüismo sen diglosia, diglosia sen bilingüismo, e nin diglosia nin bilingüismo (cfr. Boix & Vila 1998, 92-3).

⁴ Para a distinción entre perspectiva consensualista e perspectiva conflictivista na sociolingüística, cfr. Boix & Vila (1998, 52-3), Williams (1992).

Para rematar esta caracterización dos conceptos de diglosia e conflito lingüístico, se interpretámo-la diglosia en termos de especialización funcional –e consideramos que unha distribución lingüística estable é sinal de mantemento–, podemos argumentar que diglosia e conflito serán fases sucesivas nun contexto de contacto lingüístico: cando o contacto se mantén en termos de relativa estabilidade e de distribución funcional das variedades lingüísticas, estaremos ante unha situación tipicamente diglósica; unha vez que racha o equilibrio funcional entre as variedades presentes, actualízase o conflito lingüístico, con tres posibilidades de evolución desa situación: *a)* o retorno a unha situación diglósica anterior (cfr. Fishman 1991); *b)* a normalización da lingua minoritaria; *c)* a substitución da variedade minoritaria pola dominante.

7.2. Mantemento e substitución lingüística

O contacto entre linguas é, como tivemos ocasión de sinalar noutros lugares deste texto, unha situación normal tendo en conta a extensión que tal feito ten por todo o mundo e por tódolos tipos de sociedades existentes. Aínda que o contacto é un proceso estendido, iso non implica que as dinámicas establecidas entre os grupos lingüísticos ou etnolingüísticos sexan estables e equilibradas. E tampouco significa que as variedades lingüísticas se manteñan inalteradas e que non poidan desaparecer, ben porque desaparecen os falantes que a utilizaban (pensemos en catastrofes naturais, guerras, desprazamentos masivos, etc.), ben porque tales falantes deciden abandonala e usar outra variedade lingüística. En calquera dos casos, a historia lingüística da humanidade móstranos que gran parte da diversidade lingüística do planeta foi desaparecendo nestes últimos 200 anos, e que grande parte da diversidade actual corre serio perigo (véxanse os traballos contidos en Grenoble & Whaley (eds.) 1998, e os traballos recollidos en Hale et al. 1992).

Aínda que estudar por qué se mantén unha lingua implica, en boa lóxica, adiviña-los motivos polos cales a substitución non se produce, imos definir primeiramente ámbolos conceptos e a continuación intentaremos responder dúas preguntas que nos servirán para caracterizar estes procesos sociolingüísticos: por qué unha lingua entra nunha dinámica de substitución, e cómo se desenvolve tal proceso.

A substitución lingüística foi definida por Uriel Weinreich (cfr. Weinreich 1953) como “o proceso de cambio dunha lingua pola outra”, proceso que tiña os seus alicerces en causas totalmente extralingüísticas. O mantemento lingüístico, o reverso da substitución, ten un estatuto menos definido, xa que pode designa-las seguintes situacións: *a)* o escenario anterior ó proceso de substitución lingüística, é dicir, a situación de distribución social relativamente equilibrada entre as variedades en contacto; *b)* nunha comunidade que está en substitución social, poden atoparse focos de mantemento lingüístico, ben por illamento xeográfico ou por segregación social dalgún tipo; *c)* o mantemento pode designa-la etapa que xorde do éxito das actividades de normalización lingüística, é dicir, os esforzos de revitalización teñen como resultado un determinado grao de mantemento da variedade lingüística que previamente estaba en trance de desaparición social.

A metodoloxía para investiga-la substitución varía en función dos obxectivos que se perseguen. Por unha banda, se queremos obter datos do proceso substitutorio na totalidade dunha comunidade, e que eses datos nos permitan ofrecer algún tipo de previsión estatisticamente significativa sobre a extensión e o futuro do proceso –pero tendo en todo caso moi presentes a relatividade de tales prediccións–, procederemos a utilizar instrumentos de análise macrosociolingüísticos, a través por exemplo de grandes enquisas, recollendo moitos datos de usos lingüísticos, porcentaxes e cifras globais do número de falantes habituais, etc. Por outra banda, se nos interesa máis coñece-la situación sociolingüística en comunidades reducidas, que sexan significativas ou relevantes por motivo dalgún microproceso particular, ou se nos interesa aventurar explicacións sobre por qué determinados grupos de individuos se atopan na

vanguardia ou na retagarda da dinámica substitutoria en marcha, deberemos buscar instrumentos de análise etnográficos e antropolóxicos, baseados na observación participativa e na reconstrución das claves socioculturais e identitarias das comunidades locais. Nesta clase de investigación microsociolingüística o obxectivo non é conseguir datos estatisticamente significativos sobre o proceso de substitución, senón que se buscan interpretacións en profundidade coas que coñecer cómo e por qué se desenvolven tales procesos (Desde o paradigma macrosociolingüístico, véxanse Fishman 1964, Veltman 1983, 1991; desde as formulacións microsociolingüística, véxanse especialmente Gal 1979, Sommer 1997).

Moitos dos argumentos manexados para explicar por qué unha variedade lingüística entra nunha xeira de substitución se buscaron nos elementos que configuran a macroestrutura das sociedades e das comunidades, principalmente a través do establecemento de correlacións entre macroestrutura social e evolución da vitalidade das linguas (cfr. o modelo da *vitalidade etnolingüística* de Giles, Bourhis & Taylor 1977). Directamente implicada nesa perspectiva aparece o papel decisivo que se lle concede ó *prestixio* social, utilizado para argumentar que as variedades substituíntes son percibidas polos individuos como formas cun valor social alto (como variedade de referencia, que serve para o ascenso social, etc.), mentres que as variedades substituídas son avaliadas en termos de valor social baixo.

Estas explicacións baseadas na influencia de elementos macrosociolingüísticos parecen pouco atinadas dado que non se pode demostrar realmente cómo tales elementos inflúen directamente sobre os usos lingüísticos dos individuos e sobre as funcións que dispensan as linguas. Se tal influencia non pode ser directa, si podemos argumentar que entre as variables macroestructurais e a conducta lingüística dos individuos operan determinadas “variables intermedias” (cfr. Appel & Muysken 1987 [1996], 59-60).

Desde perspectivas de estudio microsociolingüística, ponse de manifesto que as redes sociais de relación e as identidades sociais son dous amplos terreos de investigación que permiten analizar esas variables que median entre a macroestrutura e a conducta individual. Os traballos de Gal (1979), de Kulick (1992) ou de Sommer (1997) van encamiñados nesa dirección.

A investigación sobre os mecanismos que articulan os procesos de mantemento e de substitución lingüística permítenos afirmar que a busca de factores predictivos resulta unha finalidade impracticable. As mesmas condicións socioculturais e político-económicas de partida conducen a derivas sociolingüísticas diferentes. Iso fai que o estudio da substitución lingüística sexa un exercicio intelectual *a posteriori*, unha vez que xa está en marcha ou para rematar.

7.3. Os procesos de obsolescencia e de extinción lingüística

Os conceptos de obsolescencia (ing. *obsolescence*) e de extinción (ing. *extinction* ou *death*) utilízanse para designar dous tipos de procesos –e de resultados– non necesariamente semellante ou paralelos: en primeiro lugar, o proceso de substitución lingüística, se se cumpre fatalmente, remata coa desaparición da variedade substituída, é dicir, deixa de ter falantes e uso social; en segundo lugar, unha variedade lingüística en trance de substitución ou sometida a un contexto de contacto lingüístico intenso e prolongado pasará por procesos lingüísticos diversos que farán dela un espécime formal diferente do que existía antes da situación do contacto. Temos, polo tanto, que extinción e obsolescencia poden referirse a un proceso sociocultural ou a un proceso lingüístico.

No sentido de proceso sociocultural, a extinción supón o derradeiro chanzo na historia lingüística dun pobo, dunha cultura e duns falantes. Malia que temos pouco coñecemento sobre as derradeiras etapas que preceden á desaparición dunha variedade lingüística, sabemos que este é

u resultado fatal que nos últimos 200 anos se acelerou considerablemente, e, de continuar, vai camiño de provocar un auténtico cataclismo para a diversidade lingüística do planeta.

No sentido de proceso lingüístico e estrutural, distintos autores puxeron de manifesto a relación entre decadencia social e decadencia lingüística, que se manifesta nas dificultades que teñen os falantes, sometidos a unha presión lingüística e cultural severa, para desenvolveren un código lingüístico exento de variacións, adicións e transformacións directamente imputables ás asimetrías da situación de contacto. Nestes casos pode describirse un nivel de competencia lingüística extremadamente variable na comunidade, que abranguerá desde falantes fluídos adultos ata falantes “semilingües” na variedade minoritaria (cfr. Dorian 1977).

O que caracteriza lingüísticamente estas fases avanzadas da substitución social é que a caída da rendibilidade social da lingua substituída –en termos de ámbitos de uso e de funcións– ten unha repercusión directa sobre a vitalidade das formas lingüísticas nativas, en forma de perda de variantes xenuínas por falta de uso. Ademais, os cambios inducidos que se producen tenden a non ser compensados mediante outros mecanismos internos, a diferenza do que ocorre no cambio lingüístico espontáneo, e todo isto fai que a variedade substituída ou mantida precariamente se vaia convertendo nun espécime formal e funcionalmente obsoleto, é dicir, incapacitado para responder ás necesidades comunicativas e simbólicas dos seus falantes: nin apto para as interaccións diarias, e moi dificilmente asumible como símbolo grupal ou comunitario.

7.4. A reversión dos procesos de substitución lingüística

Unha das leccións que nos ensina a evolución das situacións de contacto é que resulta practicamente imposible facer predicións fiables sobre cál vai se-la dirección e o resultado final dun proceso substitutorio en marcha. De feito, as predicións lineais no sentido de augura-la desaparición dunha variedade, unha vez que se dan determinadas condicións socioculturais, étnicas, ou socioeconómicas, téñense topado con abundantes casos de procesos inconclusos e mesmo con exemplos de revitalización en diversos graos. O que debemos aprender da experiencia é que os procesos substitutorios non están fatalmente abocados a un remate dramático, e iso debido en parte a que é posible desenvolver dinámicas socioculturais e político-administrativas, por exemplo, que deteñan tal proceso aparentemente fatal e reconduzan a situación da lingua substituída por vieiros de recuperación.

Ademais de recoñecer que a substitución pode deterse e mesmo invertirse (cfr. Dorian 1994)⁵, dispoñemos dun modelo que consiste precisamente en programar ordenadamente unha xeira de reversión dunha dinámica social de substitución lingüística. Ese é o obxectivo do modelo proposto por Fishman (1991), que articula cómo se debe proceder na recuperación tanto social coma lingüística das variedades lingüística que se atopan en procesos terminais ou moi avanzados da substitución por outra variedade dominante. Para iso propón unha escala-guía de 8 puntos, denominada *escala de ruptura interxeracional*, similar á escala de Richter empregada para medi-la intensidade dos sismos, que manteñen unha relación implicativa, de maneira que o cumprimento do estadio 3 implica que as cinco características anteriores tamén se cumpren, por exemplo.

---

⁵ Dorian (1994) distingue entre *revitalización* –contexto no cal a lingua en substitución sobrevive aínda que precariamente–, e *revival* –contexto no cal a lingua carece xa de falantes nativos e de falantes habituais ou residuais, é dicir, consumouse a substitución inda que fose nun momento recente.

Cadro 2. Escala de ruptura interxacional (Fishman 1991)

- ESTADIO 8. Reconstrucción da lingua substituída a partir dos “derradeiros mohicanos”.
  - ESTADIO 7. Transmisión da lingua a partir dos avós.
  - ESTADIO 6. A transmisión lingüística interxeracional.
  - ESTADIO 5. Alfabetización en Lx pero sen axuda institucional.
  - ESTADIO 4. Introducción de Lx na educación obrigatoria.
  - ESTADIO 3. Uso de Lx nos ámbitos laborais locais e rexionais.
  - ESTADIO 2. Presencia de Lx nos medios de comunicación locais e nos servizos gobernamentais locais e rexionais.
  - ESTADIO 1. Presencia de Lx na educación, no ámbito laboral, nas actividades institucionais e oficiais a tódolos niveis.
-

O modelo de reversión da substitución está pensado principalmente para comunidades reducidas e cun alto grao de cohesión interna, e para aqueles casos de situacións sociolingüísticas dramáticas, coas variedades minoritarias nunha posición extremadamente feble (Para unha avaliación crítica do modelo fishmaniano, cfr. Boix & Vila 1998, 312-314, e Williams 1992). Tendo en conta esas premisas, enténdese ben por qué Fishman argumenta explicitamente que o obxectivo primordial do seu modelo revitalizador é acadar unha distribución funcional diglósica entre as variedades en contacto (cfr § 7.1 para o concepto de diglosia). E desde esa perspectiva tamén entendemos por qué Fishman afirma que o obxectivo do estadio 6 –a transmisión interxeracional de Lx– é central no seu modelo e que a súa consecución é moi satisfactoria para a lingua en cuestión. No fondo da cuestión, non se trata, como se ten criticado, de obxectivos cativos senón que a situación de partida era tremendamente agónica e a consecución da transmisión lingüística xeracional vese como un proceso que pode asegurar perfectamente o mantemento da variedade recesiva.

Mentres que o modelo de reversión da substitución de Fishman (1991) se dirixe principalmente a comunidades reducidas e en situación social moi precaria, o concepto de *normalización lingüística* tense aplicado para busca-la detención ou mesmo a reversión de dinámicas substitutorias en comunidades de calquera tamaño e na procura de obxectivos revitalizadores ambiciosos e diversificados. Malia a polisemia de acepcións e de orientacións no concepto de normalización, froito da rápida popularización do termo nas comunidades con urxencia por principiaren dinámicas recuperadoras das linguas propias, Aracil (1965 [1982]) defínea como a reorganización das funcións lingüísticas da sociedade para readaptalas a unhas condicións externas cambiantes. A normalización supón, xa que logo, o contrapunto da substitución lingüística, e ámbolos procesos constitúen os resultados posibles do conflito lingüístico (cfr. § 7.1).

O desenvolvemento posterior do termo dirixía o sentido dos esforzos revitalizadores da normalización en varias direccións simultáneas: por unha banda, acadar un recoñecemento legal que, como mínimo, amparase o uso social e a institucionalización da lingua; por outra, conseguir máis funcións sociais e maiores espazos de uso nos ámbitos da sociedade civil; e tamén propiciar que os poderes públicos asumisen a protección e a promoción dos procesos normalizadores. Malia que, como acabamos de comprobar, a normalización pretende camiñar na dirección ascendente –desde a sociedade cara ós poderes públicos– e tamén na descendente –desde o poder cara á sociedade civil–, entendeuse en xeral como un movemento de reivindicación cun forte compoñente de activismo desde a sociedade civil e desde as organizacións propias do asociacionismo voluntario, en contradición coa organización centralizada, burocrática e anónima da xestión lingüística planificada.

As dificultades para interpreta-la caracterización araciliana, as ambigüidades e xeneralizacións posteriores, e o feito de que se convertese nun termo gastado por usos non sempre nin coincidentes entre si nin afíns á aparente interpretación inicial de Aracil, levou a que moitos autores considerasen a normalización como un concepto prescindible e perfectamente substituíble por nocións similares ou paralelas. Por outra banda, non son poucas as incertezas que quedan sen resposta cando examinamos en detalle o alcance da normalización, algunhas das cales se sinalan neste fragmento:

“A grandes trazos podemos dicir que hai acordo en que a normalización lingüística equivale á reversión da substitución lingüística nunha comunidade con lingua minorizada mediante as transformacións no corpus, nos procesos de adquisición e/ou nos seus usos sociais. Agora ben, o acordo desaparece ó formulármonos los límites, as formas de actuación, e mesmo as razóns polas cales cómpre principiala e/ou continuala.” (Boix & Vila 1998, 317)

As experiencias internacionais móstrannos exemplos de procesos revitalizadores que tiveron éxito e que remataron en fracaso. No primeiro tipo, atopámo-la resurrección do hebreo, que de lingua ritual e usada na escrita pasou a se converter en variedade de uso informal oral e nativa da comunidade mercé a unha actuación social e institucional intensa vinculada cun sentimento étnico e identitario moi sólido. No segundo tipo atopámo-lo declive do gaélico irlandés na república de Irlanda, que de lingua oral restrinxida a áreas xeográficas concretas pero asumida como lingua oficial da recién nacida república nos anos vinte non foi quen de difundirse xeográfica e socialmente malia os esforzos institucionais nese sentido (cfr. Fishman 1991; Paulston 1994).

Ó fío da discusión sobre cómo deter dinámicas substitutorias, non debemos esquecer que este tipo de actuacións se centran en intentar rescatar variedades lingüísticas en perigo de extinción. A defensa da diversidade lingüística constitúe o cerne das ideoloxías ecolingüísticas (cfr. Junyent 1998; 1999; Mackey 1994; Bastardas 1995; Mühlhäusler 1996; Skutnabb-Kangas & Rannut (eds.) 1994), que consideran a diversidade lingüística é, en si mesma, unha riqueza que cómpre manter e desenvolver posto que as variedades lingüísticas non son meros instrumentos de comunicación, senón que conforman identidades individuais e colectivas, forman parte dun patrimonio cultural compartido, etc.

Quedan, sen embargo, moitos interrogantes á hora de encaixar razoablemente diversidade lingüística e revitalización, debido sobre todo a que en ocasións as actuacións revitalizadoras poden actuar en detrimento da vitalidade doutras linguas presentes no mesmo espacio xeográfico. Trátase, en definitiva, de propoñer marcos de planificación lingüística que cumpran os seus obxectivos ó tempo que respectan a biodiversidade lingüística.

8. Pidgins e crioulos

As variedades lingüísticas que nacen da mestura de fontes lingüísticas diversas con finalidades comunicativas suscitaron moito interese: por unha parte, os contextos en quen se desenvolven tales variedades constitúen unha especie de laboratorio de procesos estruturais e léxicos distintos dos que suceden noutros tipos de linguas; por outra, os procesos sociolingüísticos e lingüísticos que se desenvolven en tales contextos e con tales variedades conforman un escenario no cal cómpre repensar, relativizar e mesmo redefinir conceptos tan aparentemente claros como os de etnicidade, identidade social e individual, etc.

8.1. Caracterización de pidgin e crioulo

Un *pidgin* é unha variedade lingüística estruturalmente reducida desenvolvida para solucionar as necesidades comunicativas suscitadas entre falantes con orixes lingüísticas diversas. Tendo en conta que este tipo de variedades xorden por motivos comunicativos básicos –de aí que nazan principalmente en rotas comerciais e en zonas costeiras–, as linguas pidgin carecen de falantes nativos nin, xa que logo, se transmiten de pais a fillos.

Se os pais de diferentes orixes lingüísticas utilizan un pidgin para se comunicaren na casa, é moi plausible que fillos e fillas crezan falando ese pidgin como variedade habitual, e se isto se produce en moitas familias dunha mesma comunidade, o pidgin, xa nativizado, pode converterse na lingua da nova comunidade de fala. Este proceso denomínase *crioulización*, e o resultado, o *crioulo*, será unha variedade estruturalmente máis complexa có pidgin orixinal, comparable á complexidade de calquera lingua natural. Polo tanto, un *crioulo* é un pidgin que se converte na variedade nativa dun grupo social ou dunha comunidade enteira.

Con respecto ás características lingüísticas, as linguas pidgin presentan un vocabulario restrinxido e abundante léxico multifuncional, é dicir, unha mesma palabra pode adquirir distintas funcións gramaticais, e son consideradas variedades gramaticalmente simplificadas. A ausencia de xénero gramatical e de desinencias para marca-la concordancia suxeito-verbo, regras de flexión moi simples e xerais, ou a utilización de palabras independentes para sinala-las nocións de tempo e aspecto no canto de sufixos verbais, estas son algunhas características que exemplifican por qué podemos considera-los pidgins como variedades simplificadas. A simplificación estrutural parece se-lo principio lingüístico que guía a configuración da súa gramática, entendida como a busca dunha adecuación o máis directa posible entre as funcións gramaticais e as formas lingüísticas. En realidade, máis que de simplificación propiamente dita sería se cadra máis atinado falar de regularidade na asignación das relacións forma-función na gramática dos pidgin.

Con respecto ás diferencias lingüísticas entre pidgins e crioulos, argumentábase en moitas ocasións que os pidgin son variedades estruturalmente deficientes, limitadas e inválidas para determinados usos e funcións comunicativas, inadecuacións que se derivarían das súas limitacións estruturais e léxicas. Ante estas opinións, tense argumentado que demostrar que unha variedade é simple só significa que é máis regular, sen perda ningunha de potencial comunicativo; e, por outra banda, ter unha gramática regular non significa que sexa unha variedade empobrecida, dado que é capaz de expresa-lo que é relevante para a necesidade dos seus falantes.

8.2. Teorías sobre a orixe dos pidgins

Unha das principais preocupacións dos investigadores interesados nos pidgin foi atopar unha explicación realista da súa xénese. O feito de que estas variedades sexan moi similares entre elas, e que se argumente que posúen unha gramática simplificada e moi mesturada levou a buscar explicacións baseadas na influencia de posibles ancestros comúns entre determinadas linguas occidentais. Con todo, varias son as hipóteses ó respecto, entre as que podemos salienta cinco.

Cadro 3. Hipóteses sobre a orixe dos pidgin

- Teoría da fala infantil
- Teoría da polixénese
- Teoría da monoxénese
- Teoría do substrato
- Teoría dos universais lingüísticos

A teoría da fala infantil presupón que os falantes nunha situación de contacto plurilingüe tenden a usar unha variedade reducida e simplificada da súa lingua, de maneira que os crioulos son unha etapa fosilizada na secuencia de aprendizaxe. Esta parece unha proposta pouco descritiva desde un punto de vista lingüístico e sociolingüístico.

Respecto da teoría da polixénese ou desenvolvemento paralelo, parte da idea de que as condicións idénticas producen resultados idénticos: aínda que xurdan independentemente, tódolos pidgins e crioulos tenderán a partillar características similares por definición.

En terceiro lugar, a hipótese da monoxénese establece que as linguas pidgins teñen unha orixe común, e con esa finalidade defendíase que existira, nunha fase inicial, un protopidgin de procedencia portuguesa arredor do século XV. Este pidgin espallouse polas costas de África, India e Extremo Oriente, e sufriu posteriormente relexicalizacións. A teoría monoxenética foi rexeitada polos lingüistas a medida que o maior coñecemento sobre a procedencia das formas lingüísticas presentes nos pidgins levou á constatación de que na súa orixe estaban presentes máis dunha lingua.

En cuarto lugar, a teoría do substrato baséase na relevancia que teñen na configuración de pidgins e crioulos as linguas faladas polas comunidades que adoptan o vocabulario das linguas de superestrato –as linguas europeas–, mantendo as características da súa gramática. A semellanza entre os distintos pidgins e crioulos, que teñen diferentes linguas como base léxica, explicárase pola superposición de trazos gramaticais africanos que provocan a aparición de distintos produtos lingüísticos.

Finalmente, a hipótese dos universais lingüísticos radica na suposición de que os principios universais que están detrás de tódalas linguas explican a proximidade estrutural e gramatical de crioulos xeograficamente afastados e creados en momentos históricos e en circunstancias socioculturais moi diferenciados. Unha teoría que camiña nesa dirección é a hipótese do bioprograma de Dereck Bickerton (cf. Bickerton, 1981, 1988 [1992]), para o cal tódolos seres humanos dispoñen dun programa biolóxico diferente segundo os recursos de aprendizaxe que teñan. Noutras palabras, os seres humanos chegan ó mundo coa capacidade para adquirir-la linguaxe e *só* a linguaxe. As linguas crioulas serían unha creación dos nenos e nenas que creceron nas plantacións. Como só tiñan oportunidade de oír-lo pidgin, empregaron as súas capacidades lingüísticas innatas para transformaren os pidgins que recibían de seus pais nunha lingua completa. E as linguas crioulas son similares porque a capacidade lingüística innata é universal e son simples porque reflicten as estruturas lingüísticas máis básicas.

8.3. Evolución e ciclos de vida de pidgins e crioulos

Segundo Mühlhäusler (1981), un pidgin atravesa tres fases: comeza sendo un *pidgin inicial* tamén denominado *xerga* (ing. *jargon*), variedade “dotada dun sistema lingüístico mínimo e unha ampla variación individual que usan falantes de linguas distintas para comunicárense en situacións comunicativas restrinxidas, por exemplo, o intercambio comercial” (Romaine 1994 [1996], 203a continuación pode pasar a ser considerado un *pidgin estabilizado* no momento en que dispón de funcións sociolingüísticas ben determinadas na comunidade, rematando como un *pidgin expandido* no caso de acadar unha certa complexización gramatical, derivada de que a lingua cumpre xa tódalas funcións sociais necesarias e constitúe asemade un símbolo de cohesión grupal e comunitaria.

Cadro 4. Ciclo de vida de pidgins e crioulos

PIDGIN	CRIOULO
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Pidgin inicial ou <i>xerga</i> ▪ Pidgin estabilizado ▪ Pidgin expandido 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Mantemento do crioulo ▪ Extinción do crioulo ▪ Descrioulización (continuo poscrioulo) ▪ Recrioulización

A crioualización dun pidgin pode suceder en calquera etapa do ciclo de vida do pidgin, é dicir, dispoñemos de exemplos de crioulos formados desde unha xeraga, desde un pidgin estabilizado e desde un pidgin expandido (cfr. exemplos de cada tipo en Romaine 1994 [1996], 204). Unha vez formado o crioulo, poden ocorrerlle catro procesos diferenciados. Por un lado, o crioulo pode manterse como tal crioulo, sen sufrir modificacións formais relevantes. En segundo lugar, o crioulo pode extinguirse totalmente, é dicir, desaparecer como variedade dunha comunidade. Un terceiro caso é a descrioulización, pasando a formarse un continuo poscrioulo, situación que se caracteriza polo paseniño abandono do crioulo e a progresiva aproximación dos falantes á lingua base do crioulo. Finalmente, se na comunidade de base se veñen xuntar falantes doutras linguas e se se presentasen as condicións propicias para unha nova xeira de mestura e de transmisión do resultado ás novas xeracións de falantes, estaríamos ante un proceso de recrioulización.

9. Actitudes lingüísticas

Á hora de describir e interpreta-las prácticas lingüísticas, os investigadores recorren a explicacións coherentes baseadas na concepción da realidade ou nos intereses e experiencias dos individuos en tanto pertencen a grupos sociais determinados. Trátase, en definitiva, de saber qué hai detrás dun comportamento lingüístico particular, máis alá de inercias, de hábitos ou de correlacións con certas variables socioculturais. Unha vía de explicación, procedente da psicoloxía social, é o concepto de actitude lingüística, que conta hoxe cunha bagaxe investigadora moi importante. O estudo das actitudes lingüísticas comeza nos anos sesenta e a partir de aí prodúcese un rápido crecemento no interese por esta área de estudo que se concreta na multiplicación de liñas de investigación e de publicacións realizadas.

As actitudes son unha predisposición para responder dun xeito consistentemente favorable ou desfavorable cara a un determinado obxecto (cfr. Fishbein & Ajzen 1975). A actitude constitúe un constructo teórico, un mecanismo que media entre un estímulo e unha resposta. O estímulo en cuestión pode ser de calquera tipo, e concretando nos estímulos lingüísticos, estes poden incluír actitudes ante as linguas, ante os falantes das linguas ou ante calquera tipo de obxecto ou contido lingüístico: ante a promoción da lingua, ante a lingua na publicidade, ante a transmisión das linguas na casa ou nas escolas, etc.

O feito de que as variedades lingüísticas sexan algo máis ca meros instrumentos obxectivos que transmiten un significado, e dado que están directamente relacionadas coas identidades dos grupos sociais ou étnicos, ten consecuencias para a avaliación social das variedades lingüísticas e para as actitudes que estas provocan. Unha asunción inicial é a de que na sociedade os grupos sociais –ou étnicos– asumen determinadas actitudes cara ós outros grupos en función das diferentes posicións sociais que ocupan. Estas actitudes inflúen nas actitudes cara ás institucións ou modelos culturais que caracterizan estes grupos, tales como por exemplo a lingua, e conducen, finalmente, a actitudes cara ós membros individuais deses grupos.

No estudio das actitudes diferénciase entre dúas aproximacións teóricas. Por unha banda, a perspectiva *conductista*, segundo a cal as actitudes se deben estudar mediante a observación das respostas a determinadas linguas, é dicir, o seu uso en interaccións reais. Por outra banda, a perspectiva *mentalista* considera que as actitudes son un estado interno e mental que pode dar lugar a certas formas de comportamento. A actitude consistiría nunha variable que intervéen entre un estímulo que afecta unha person e maila resposta desa persoa. Hoxe en día case tódolos investigadores no terreo das actitudes lingüísticas se adhíren a esta última perspectiva (cfr. López Morales 1989; Baker 1992; Moreno 1998), aínda que presente moitos problemas de investigación xa que os estados mentais internos non son directamente observables, senón que deben ser inferidos polo comportamento ou por datos aportados polo mesmo falante que adoitan ter unha validez cuestionable.

As actitudes lingüísticas teñen tres compoñentes: cognitivo, avaliativo (ou afectivo), e conativo (ou conductual).

a) Compoñente *cognitivo*: antes de reaccionar consistentemente ante un determinado obxecto, precisamos ter algún tipo de coñecemento sobre el. Este compoñente inclúe todo tipo de coñecementos que un ten acerca do obxecto en cuestión.

b) Compoñente *avaliativo* (ou *afectivo*): cando xa o coñecemos, podemos avaliar ese obxecto de forma positiva ou negativa. Este é o compoñente central.

c) Compoñente *conativo* (ou *conductual*): finalmente, o coñecemento do obxecto en cuestión e os sentimentos que produce acompañanse de determinadas predisposicións para actuar nunha dirección ou noutra.

Unha cuestión moi relevante para a interpretación das actitudes é a relación entre avaliación actitudinal e conducta lingüística. Para algúns casos, postúlase unha relación directa entre actitude e conducta lingüística (véxanse exemplos en Fasold 1984 [1996], 48): por exemplo, determinados cambios lingüísticos, a aprendizaxe dunha L2, o mantemento de L1, etc. Sen embargo, parece difícil relacionar dun xeito directo actitude e conducta, e por iso foi preciso propoñe-la actuación de mecanismos intermedios que median entre a actitudes e a resposta a esa valoración, como as *intencións da conducta*, que estarían determinadas pola peso da actitude individual e mais da norma social subxectiva.

Ademais, sobre a conducta tamén parecen intervir outros factores ademais das actitudes. Por unha banda, non se pode subestima-la relevancia dos *hábitos*, é dicir, as accións que tenden a automatizarse a forza de repetilas. Por outra banda, tamén parece estar moi presente a percepción dos beneficios ou dos danos e perdas que os individuos asocian cunha determinada conducta.

Finalmente, os prexuízos lingüísticos constitúen unha área de traballo moi relevante no terreo das actitudes. Os prexuízos son actitudes cun compoñente afectivo que posúe unha carga emocional moi alta. Os prexuízos parten de “erros” na categorización e interpretación da realidade, que tenden a operar en dúas direccións: a) a característica adxudicada a un individuo espállase cara á totalidade do grupo de pertenza; b) o proceso inverso: as propiedades que se adxudican a un grupo aplícanse, sen excepción, a cada un dos seus membros.

Conclusiones

Tras case medio século de camiño andado, a sociolingüística preséntase hoxe como un campo de estudio que acubilla diversas áreas de investigación cunha autonomía importante. A sociolingüística interaccional, a sociolingüística variacionista, o contacto de linguas, a obsolescencia e extinción lingüística, ou as actitudes lingüísticas, todos constitúen campos de investigación que alicerzaron o ámbito da sociolingüística e que gozan hoxe dun status

relativamente independente e autónomo, que se deriva dunha configuración propia en canto a obxectivos, temas de investigación, preocupacións epistemolóxicas e metodoloxía de análise.

Nos albores de século XXI, a sociolingüística segue dispoñendo dun obxecto de estudio amplo e diverso pero se cadra mellor definido e desenvolvido do que sucedía hai 20 ou 30 anos atrás. Ademais, o desenvolvemento de novos viciros de preocupación teórica e a diversificación e consolidación de liñas metodolóxicas novidosas seguen arrequeitando un campo de estudio que continúa a afondar no coñecemento das dinámicas que vinculan, ás veces de xeito moi complexo e contradictorio, a individuos, formas lingüísticas e estruturas sociais.

Exercicios

1. Considera os seis conxuntos de definicións de comunidade lingüística que presenta Hudson (1980 [1981], 36-8), e indica qué criterios servirían para caracterizar unha comunidade lingüística e cáles para unha comunidade de fala.
2. Tendo en conta a situación sociolingüística en Galicia actualmente, considera se se pode argumentar que existe unha ou dúas comunidades de fala; considera posteriormente se existe unha comunidade lingüística.
3. Utiliza o concepto de ámbito de uso para seleccionáre-los que consideras máis relevantes da túa comunidade; asígnalle a cada ámbito unha variedade lingüística predominante.
4. Constrúe un mapa que recolla as redes sociais primarias que mantes na túa vida diaria (selecciona entre 5 e 10 relacións primarias); identifica as características que ten cada relación (amizade, laboral, etc.); analiza os usos lingüísticos en cada relación, e compáraos cos de algún amigo/a.
5. Propón unha variable lingüística do galego, especificando tódalas variantes que presenta, e reflexiona sobre qué elementos lingüísticos e extralingüísticos che parece que son responsables da variación que se observa.
6. Define os grupos sociais que viven na túa comunidade, e identifica a fala que desenvolven. Describe os trazos fonéticos, morfolóxicos, sintácticos, e discursivos que os caracteriza, así como os principais fenómenos léxicos. No caso de propoñere-la existencia de sociolectos diferenciados, indica qué características ten cada un.
7. Grava unha interacción familiar espontánea en que estean presentes membros das tres xeracións (vellos, adultos e mozos) e analiza a fala que desenvolve cada xeración para argumentares unha caracterización das diferencias lingüísticas xeracionais. Grava tamén unha conversa espontánea entre un grupo de mozos e mozas e analiza as formas lingüísticas que utilizan; caracteriza así a fala da xeración máis nova, e busca asemade diferencias e similitudes entre a fala masculina e maila feminina.
8. Recolle exemplos de intercambios verbais en que se negocie a escolla da lingua da interacción. Unha posibilidade é que ti mesmo/a, utilizando sempre a lingua galega, solicites determinada información en centros vinculados coa administración (un concello, a delegación de facenda, un centro de saúde, por exemplo), ou en empresas privadas importantes (de telecomunicacións, de electricidade, de auga, etc.), tanto persoal coma telefonicamente. Grava os intercambios e transcribe as conversas. Analiza principalmente cómo se desenvolven as interaccións, cómo os falantes se adaptan ou non á túa lingua e describe as estratexias de cortesía que os interlocutores desenvolven para mantérense na súa lingua.
9. Utiliza o modelo SPEAKING de Dell H. Hymes para analizar algún feito de fala relevante na túa comunidade.

10. Payrató (1985) presenta unha adaptación dos tipos de restructuracións lingüísticas aplicadas ó contacto catalán-castelán. Exemplifica tales fenómenos lingüísticos en relación co contacto galego-castelán. Podes utilizar datos recollidos de interaccións espontáneas (en intercambios familiares, en comercios, con amigos, etc.), ou podes tamén elaborar un corpus a partir de gravacións televisivas ou de textos escritos que procedan de medios de comunicación.
11. Busca en varios dicionarios o significado de termos como *catelanismo*, *barbarismo*, *dialectalismo*, *vulgarismo*, *neoloxismo*, etc., e analiza se teñen caracterizacións unívocas e claras, ou se, polo contrario, se presta confusión. Complementariamente, busca tamén o termo *castrapo* (e os derivados *castrapismo*, *acastrapado*, etc.); considera as definicións que se dan nos diferentes dicionarios e reflexiona sobre a súa pertinencia.

Bibliografía comentada

- Ammon, U., Dittmar, N. & Mattheier, K.J. (eds.) (1987/1988). *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*. Berlin: Mouton (2 volumes).
Obra enciclopédica de referencia sobre temas centrais, liñas de investigación, aplicacións, e fundamentos teóricos da sociolingüística realizada en dous volumes con artigos en inglés, francés e alemán.
- Appel, R. & Muysken, P. (1987). *Language Contact and Bilingualism*. Londres: Edward Arnold.
[Traducción ó castelán de Anxo M. Lorenzo & Clara I. Bouzada: *Bilingüismo y contacto de lenguas*, Barcelona, Editorial Ariel, 1996]
Introducción á descrición das situación de contacto lingüístico e da problemática vinculada ó bilingüismo, que permite acceder sen dificultade a conceptos e a abundantes exemplos sobre tódolos temas tratados. Das cinco partes en que se estrutura este manual, é especialmente recomendable o capítulo dedicado ós aspectos sociais da comunidade bilingüe (lingua e identidade, proceso de elección lingüística, mantemento e substitución, etc.), e o capítulo centrado nas consecuencias lingüísticas do contacto (cambio lingüístico, préstamo, etc.)
- Boix, E. & Vila, F.X. (1998). *Sociolingüística de la llengua catalana*. Barcelona: Ariel.
Excelente manual de sociolingüística redactado en catalán. Aínda que os datos manexados describen primordialmente a situación sociolingüística das comunidades de fala catalana, a orientación da obra, os temas tratados, a estrutura e os exemplos e actividades propostas fan deste manual un volume modélico e unha fonte de referencia para o coñecemento e a revisión dos temas básicos e das distintas liñas que conforman a sociolingüística actual.
- Chambers, J.K. (1995). *Sociolinguistic Theory. Linguistic Variation and Its Social Significance*. Oxford: Basil Blackwell.
Excelente introducción á variación lingüística e á sociolingüística variacionista. Da estrutura do libro dedúcese ben ás claras a orientación temática desta obra: comeza co estudo da clase, rede e mobilidade social, continúa coa expresión do sexo e do xénero, e remata coa análise da evolución das variedades no eixe temporal; este manual finaliza cun extenso capítulo centrado no significado da variación lingüística.
- Coulmas, F. (ed.) (1997). *The Handbook of Sociolinguistics*. Oxford: Basil Blackwell.
Compilación de traballos monográficos moi rigorosos e ben documentados sobre distintos aspectos da sociolingüística entendida nun sentido moi amplo, desde traballos sobre teoría sociolingüística ata outro centrado na planificación lingüística, e entre medias atopamos artigos dedicados á variación lingüística ou ó plurilingüismo.
- Milroy, L. (1987). *Observing and Analysing Natural Language*. Oxford: Basil Blackwell.
Excelente introducción á metodoloxía de análise da variación lingüística, cunha dedicación especial ó concepto de redes sociais e a súas diferentes acepcións e aplicacións.
- Moreno, F. (1998). *Principios de sociolingüística y sociología del lenguaje*. Barcelona: Ariel.
Manual de sociolingüística que, malia o aparente alcance global do seu título, se centra preferentemente na sociolingüística da lingua española, con exemplos de España e doutras comunidades onde se fala o español. Particularmente relevantes son os capítulos iniciais nos cales se analizan distintos temas relacionados coa variación lingüística.

Wardhaugh, R. (1986). *An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford: Basil Blackwell. [Traducción ó galego de Mario Cal Varela: *Introducción á sociolingüística*. Santiago de Compostela: Universidade, 1992]
Interesante introducción xeral á sociolingüística, dispoñible en versión galega, que destaca polo tratamento de temas microsociolingüísticos. Outra característica salientable é a cantidade e diversidade de actividades e de exercicios que propón a propósito dos diferentes temas tratados.

Bibliografía complementaria

- Aracil, L.V. (1965). *Conflit linguistique et normalisation linguistique dans l'Europe nouvelle*. Nancy: Centre Universitaire Européen. [Reproducido en *Papers de sociolingüística*. Barcelona: La Magrana, 1982, 21-38].
- Argente, J.A. (1996). "El lenguaje y la cultura: lingüística y antropología". In Martín Vide, C. (ed.). *Elementos de lingüística*. Barcelona: Octaedro, 361-392.
- (1998). "Sprachkontakte und ihre folgen. Contactos entre lenguas y sus consecuencias". In Holtus, G., Metzeltin, M. & Schmitt, C. (eds.) (1998). *Lexikon der Romanistischen Linguistik, vol 7: Langues en contact, langues des migrants et langues artificielles. Analyses contrastives, classification et typologie des langues romanes*. Tübingen: Max Niemeyer, 1-14.
- Argente, J.A. & Payrató, L. (1991). "Towards a pragmatic approach to the study of language contact: Evidences from language contact cases in Spain". *Pragmatics* 1(4), 465-480.
- Auer, P. & Di Luzio, A. (eds.) (1992). *The Contextualization of Language*. Amsterdam: John Benjamins.
- Baker, C. (1992). *Attitudes and Language*. Clevedon: Multilingual Matters.
- (1993). *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters. [Traducción ó castelán: *Fundamentos de educación bilingüe y bilingüismo*. Madrid: Cátedra, 1997].
- Bastardas, A. (1995). *Ecologia de les llengües. Medi, contactes i dinámica sociolingüística*. Barcelona: Proa.
- Bernstein, B. (ed.) (1971-1977). *Class, Codes and Control*. Londres: Routledge & Kegan Paul. [Traducción ó castelán en 2 volumes: *Clases, códigos y control. I. Estudios teóricos para una sociología del lenguaje*. Madrid: Akal, 1989].
- Berruto, G. (1975). *La sociolingüística*. Bolonia: Nicola Zanichelli. [Traducción ó castelán: *La sociolingüística*. México: Nueva Imagen, 1979].
- (1995). *Fondamenti di sociolingüística*. Bari: Editori Laterza.
- Bickerton, D. (1981). *Roots of Language*. Ann Arbor: Karoma.
- (1988). "Creole languages and the bioprogram". In Newmeyer, F.J. (ed.) (1988). *Linguistics: The Cambridge Survey. IV. Language: The Socio-Cultural Context*. Cambridge: Cambridge University Press, 268-284. [Traducción ó castelán: *Panorama de la lingüística moderna de la Universidad de Cambridge. Volumen IV. El lenguaje: contexto socio-cultural*, Madrid, Visor, 1992].
- Brown, R. & Gilman, A. (1960). "The pronouns of power and solidarity". In Sebeok, T. (ed.), *Style in Language*. Cambridge (Mass.): MIT Press, 253-276.
- Canale, M. & Swain, M. (1980). "Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing". *Applied Linguistics* 1(1), 1-47.
- Casamiglia, H. & Tusón, A. (1999). *Las cosas del decir. Manual de análisis del discurso*. Barcelona: Ariel.

- Cedergren, H. (1983). "Sociolingüística". In López Morales, H. (coord.). *Introducción a la lingüística actual*. Madrid: Editorial Playor, 147-166.
- Clyne, M. (1967). *Transference and Triggering*. A Haia: Nijhoff.
- Coetsem, F.V. (1988). *Loan Phonology and the Two Transfer Types in Language Contact*. Dordrecht: Foris.
- Currie (1952). "A projection of socio-linguistics: the relationship of speech to social status". *The Southern Speech Journal* 18, 28-37.
- Dorian, N.C. (1977). "The problem of the semispeaker in language death". *International Journal of Sociology of Language* 12, 23-32.
- (1981). *Language Death. The Life Cycle of Scottish Gaelic Dialect*. Filadelfia: University of Pennsylvania Press.
- (1994). "Purism vs. compromise in language revitalization and language revival". *Language in Society* 23, 479-494.
- Downes, W. (1998). *Language and Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dressler, W.U. (1972). "On the phonology of language death". *Papers of the Chicago Linguistic Society* 8, 413-438.
- (1982). "Acceleration, retardation, and reversal in language decay?". In Cooper, R.L. (ed.). *Language Spread. Studies in Diffusion and Social Change*. Bloomington: Indiana University Press, 321-336.
- (1987). "La mort de les llengües". *Límits* 3, 88-97.
- Duranti, A. (1997). *Linguistic Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Duranti, A. & Goodwin, C. (eds.) (1992). *Rethinking Context. Language as an Interactive Phenomenon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fasold, R.W. (1984). *The Sociolinguistic of Society*. Oxford: Basil Blackwell. [Traducción ó castelán: *La sociolingüística de la sociedad. Introducción a la sociolingüística*. Madrid: Visor Libros, 1996].
- (1990). *The Sociolinguistics of Language*. Oxford: Basil Blackwell.
- Ferguson, C.A. (1959). "Diglossia". *Word* 15(2), 325-340.
- (1971). "Absence of copula and the notion of simplicity: a study of normal speech, baby talk, foreigner talk and pidgins". In Hymes, D.H. (ed.). *Pidginization and Creolization of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 141-150.
- Fernández, M. (1995). "Los orígenes del término *diglosia*. Historia de una historia mal contada". *Historiographia Linguística* XXII, 1/2, 163-195.
- (1997). "Los orígenes de la sociolingüística", in Casas Gómez, M. (dir) & Espinosa García, J. (ed.). *II Jornadas de Lingüística, 1996*. Cádiz: Universidad, 105-132.
- Fernández Rei, F. (1990). *Dialectoloxía da lingua galega*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Fishbein, M. & Ajzen, I. (1975). *Belief, Attitude, Intention and Behaviour. An Introduction to Theory and Research*. Reading (Mass.): Addison-Wesley.
- Fishman, J. (1963). "Bilingualism with and without diglossia: Diglossia with and without bilingualism". *Journal of Social Issues* 23(2), 29-38.
- (1964). "Language maintenance and language shift as fields of inquiry". *Linguistics* 9, 32-70.
- (1965). "Who speaks what language to whom and when". *La Linguistique* 2, 67-88.

- (1972a). *The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to the Study of Language in Society*. Rowley: Newbury House. [Traducción ó castelán: *Sociología del lenguaje*. Madrid: Cátedra, 1995, 4ª edición].
- (1972b). “Domains and the relationship between micro- and macrosociolinguistics”. In Gumperz, J.J. & Hymes, D. (eds.). *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. New York: Holt, 437-453.
- (1991). *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- (ed.) (1999). *Handbook of Language and Ethnic Identity*. Oxford: Oxford University Press.
- Foley, W.A. (1997). *Anthropological Linguistics. An Introduction*. Oxford: Basil Blackwell.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in Ethnomethodology*. Nova Jersey: Prentice-Hall.
- Giles, H., Bourhis, R. & Taylor, D. (1977). “Towards a theory of language in ethnic group relations”. In Giles, H. (ed.). *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. Londres: Academic Press.
- Goebel, H., Nelde, P., Starý, Z. & Wölck, W. (1997). *Kontaktlinguistik / Contact linguistics / Linguistique de contact. An International Handbook of Contemporary Research*. Berlín: Mouton de Gruyter (2 volumes).
- Goffman, E. (1971). *Relations in Public. Microstudies of the Public Order*. Nova York: Harper & Row.
- Gregory, M. & Carroll, S. (1978). *Language and Situation. Language Varieties and Their Social Contexts*. Londres: Routledge. [Traducción ó castelán: *Lenguaje y situación*. México: Fondo de Cultura Económica, 1986.]
- Grenoble, L.A. & Whaley, L.J. (eds.) (1998). *Endangered Languages. Language Loss and Community Response*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grimshaw (1987). “Micro-Macrolevels”. In Ammon, Dittmar & Mattheier (eds.), 66-77.
- Gumperz, J.J. (1964). “Linguistic and social interaction in two communities”, *American Anthropologist* 66(6), 137-153.
- (1982). *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gumperz, J.J. & Hymes, D. (eds.) (1964). “The ethnography of communication”. *American Anthropologist* 66, 26 (2ª parte).
- (eds.) (1972). *Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communication*. Oxford: Basil Blackwell. [Edición, con correcciones e adiciones, en 1986].
- Hale, K., Craig, C., England, N., Jeanne, L., Krauss, M., Watahomogie, L. & Yamamoto, A. (eds.) (1992). “Endangered languages”. *Language* 68(1), 1-42.
- Halliday, M.A.K. (1978). *Language as Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning*. Londres: Edward Arnold. [Traducción ó castelán: *El lenguaje como semiótica social. La interpretación social del lenguaje y del significado*. México: Fondo de Cultura Económica, 1982.]
- Halliday, M.A.K., McIntosh, A. & Stevens, P. (1964). *The Linguistic Sciences and Language Teaching*. Londres: Longman.
- Haugen, E. (1950). “The analysis of linguistic borrowing”. *Language* 26, 210-231.
- (1958). “Language contact”. In *Proceedings of the 8th International Congress of Linguists*. Oslo: Oslo University Press, 771-785.

- (1972). *The Ecology of Language (Essays by Einar Haugen)*. Palo Alto (Ca.): Stanford University Press.
- (1983). “The implementation of corpus planning: Theory and practice”. In Cobarrubias, J. & Fishman, J. (eds.). *Progress in Language Planning*, A Haia: Mouton, 269-289.
- (1987). “Language planning”. In Ammon, Dittmar & Mattheier (eds), 626-637.
- Holmes, J. (1992). *An Introduction to Sociolinguistics*. Londres: Longman.
- Hymes, D.H. (1962). “The ethnography of speaking”. In *Anthropology and Human Behaviour*, Washington: Anthropological Society of Washington, 15-53.
- (1974). *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Hudson, R.A. (1980). *Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press. [Traducción ó castelán de Xabier Falcón: *La sociolingüística*. Madrid: Anagrama, 1981].
- ILG-RAG [Instituto da Lingua Galega-Real Academia Galega (1982). *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*. Vigo: Editorial Galaxia (12ª edición revisada, 1995).
- Joseph, J.E. (1995). “The structure of linguistic revolutions”, *Historiographia Linguistica* XXII, 3, 379-399.
- Junyent, C. (1998). *Contra la planificació. Una proposta ecològica*. Barcelona: Empúries.
- (1999). *La diversidad lingüística*. Barcelona: Octaedro.
- Koerner, K. (1991). “Toward a history of modern sociolinguistics”, *American Speech* 66, 57-70.
- (1995). *Professing Linguistic Historiography*. John Benjamins: Amsterdam.
- Kulick, D. (1992). *Language Shift and Cultural Reproduction. Socialization, Self and Syncretism in a Papua New Guinean Village*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Labov, W. (1966). *The Social Stratification of English in New York City*. Washington: Center for Applied Linguistics.
- (1972a). *Sociolinguistics Patterns*. Filadelfia: University of Pennsylvania Press. [Traducción en castelán: *Modelos sociolingüísticos*. Madrid: Editorial Cátedra, 1983].
- (1972b). *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*. Filadelfia: University of Pennsylvania Press.
- (1994). *Principles of Linguistic Change. Internal Factors*. Oxford: Basil Blackwell. [Traducción en castelán: *Principios del cambio lingüístico. Vol 1: factores internos*. Madrid: Gredos, 2 vols, 1996].
- Lamuela, X. (1994). *Estandarització i establiment de les llengües*. Barcelona: Edicions 62.
- López Morales, H. (1989). *Sociolingüística*. Madrid: Gredos.
- Lüdi, G. (1987). “Les marques transcódiques: regards nouveaux sur le bilinguisme”, in Lüdi, G. (ed.). *Devenir bilingue-Parler bilingue. Actes du 2e Colloque sur le bilinguisme, Université de Neuchâtel, 20-22 Septembre 1984*. Tübingen: Niemeyer, 1-19.
- Mackey, W.F. (1976). *Bilinguisme et contact des langues*. París: Klincksieck.
- (1994). “La ecología de las sociedades plurilingües”. In Bastardas, A. & Boix, E. (eds.). *¿Un estado, una lengua? La organización política de la diversidad lingüística*. Barcelona: Octaedro, 25-54
- Meeuwis, M. (1991). “A pragmatic perspective on contact-induced language change: Dynamics in interlinguistics”. *Pragmatics* 1(4), 481-516.
- Milroy, L. (1980). *Language and Social Networks*. Oxford: Basil Blackwell.

- Milroy, L. & Milroy, J. (1992). "Social network and social class: toward an integrated sociolinguistic model". *Language in Society* 21, 1-26.
- Milroy, L. & Muysken, P. (eds.) (1995). *One Speaker, Two Languages. Cross-Disciplinary Perspectives on Code-Switching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moreno, F. (1990). *Metodología sociolingüística*. Madrid: Gredos.
- Mougeon, R. & Beniak, É. (1991). *Linguistic Consequences of Language Contact and Restriction*. Oxford: Oxford University Press.
- Mühlhäusler, P. (1981). "Structural expansion and the process of creolization". In Valdman, A. & Highfield, A. (eds.). *Theoretical Issues in Pidgin and Creole Studies*. Nova York: Academic Press.
- (1996). *Linguistic Ecology. Language Change and Linguistic Imperialism in the Pacific Region*. Londres: Routledge.
- Murray, S. (1994). *Theory Groups and the Study of Language in North America*, Amsterdam: John Benjamins.
- (1998). *American Sociolinguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Ninyoles, R. (1975). *Estructura social y política lingüística*. Valencia: Fernando Torres Editor [Traducción ó galego: *Estructura social e política lingüística*, Vigo, Ir Indo, 1991].
- Paulston, C.B. (1994). *Linguistic Minorities in Multilingual Settings*. Amsterdam: John Benjamins.
- Payrató, L. (1985). *La interferència lingüística. Comentaris i exemples català-castellà*. Barcelona: Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1988). *Català col.loquial. Aspectes de l'ús corrent de la llengua catalana*. Valencia: Universitat.
- Poplack, S. (1988). "Conséquences linguistiques du contacte de langues: un modele d'analyse variationniste". *Langage et Société* 43, 23-48.
- (1990). "Variation theory and language contact: concept, methods and data". In *Papers for the Workshop on Concepts, Methodology and Data* (Basilea, 12-13 xaneiro de 1990). Estrasburgo: European Science Foundation, 33-66.
- (1997). "The sociolinguistic dynamics of apparent convergence". In Guy, G.R., Feagin, C., Schiffrrin, D. & Baugh, J. (eds.) (1996). *Towards a Social Science of Language. Papers in Honor of William Labov. Volume 1: Variation and Change in Language and Society*. Amsterdam: John Benjamins, 285-310.
- Ritzer, G. (1990). "Micro-macro linkage in sociological theory: Applying a metatheoretical tool". In Ritzer, G. (ed.). *Frontiers of Social Theory: The New Syntheses*. New York: Columbia University Press, 347-370.
- Rouchdy, A. (1980). "Languages in contact: Arabic-Nuabian". *Anthropological Linguistics* 22(8), 334-344.
- (1989). "Urban and non-urban Egyptian: is there a reduction in language skill?". In Dorian, N. (ed.) (1989). *Investigating Obsolescence. Studies in Language Contrition*. Cambridge: Cambridge University Press, 259-267.
- Sala, M. (1986). *Lenguas en contacto*. México: Centro de Lingüística Hispánica de la UNAM. [2ª edición actualizada publicada por Editorial Gredos, Madrid, 1998].
- Salzmann, Z. (1993). *Language, Culture and Society. An Introduction to Linguistic Anthropology*. San Francisco: Westview Press.

- Saussure, F. de (1916). *Cours de linguistique général*. París: Payot.
- Saville-Troike, M. (1982). *The Ethnography of Communication. An Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Schmidt, A. (1985). *Young People's Dyerbal. An Example of Language Death from Australia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Silva Corvalán, C. (1989). *Sociolingüística. Teoría y análisis*. Madrid: Alhambra.
- (1991). “Spanish language attrition in a contact situation”. In Seliger, H.W. & Vago, R.M. (eds.). *First Language Attrition*. Cambridge: Cambridge University Press, 151-173.
- (1994). *Language Contact and Change. Spanish in Los Angeles*. Oxford: Oxford University Press.
- Skutnabb-Kangas, T. & Rannut, M. (eds.) (1994). *Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlín: Mouton de Gruyter.
- Sommer, G. (1997). “Towards and ethnography of language shift: goals and methods”. In Pütz, M. (ed.). *Language Choices. Conditions, Constraints, and Consequences*. Amsterdam: John Benjamins, 55-76.
- Spolsky, B. (1998), *Sociolinguistics*, Oxford, Oxford University Press.
- Thomason, S.G. & Kaufman, T. (1988). *Language Contact, Creolization and Genetic Linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- Turell, M.T. (ed.) (1995). *Sociolingüística de la variació*. Barcelona: PPU.
- Trudgill, P. (ed.) (1978). *Sociolinguistic Pattern in British English*. Londres: Edward Arnold.
- Veltman, C. (1983). *Language Shift in the United States*. Berlín: Mouton.
- (1991). “Theory and method in the study of language shift”. In Dow, J.R. (ed.). *Language and Ethnicity. Focusschrift in Honor of Joshua Fishman*. Amsterdam: John Benjamins, 146-167.
- Weinreich, U. (1953). *Languages in Contact: Findings and Problems*. Nova York: Linguistic Circle of New York (2ª edición, The Hague, Mouton, 1964). [Traducción ó castelán: *Lenguas en contacto*. Caracas: Universidad Central de Venezuela].
- Weinreich, U., Labov, W. & Herzog, M. (1968). “Empirical foundations for a theory of language change”. In Lehmann, W.P. & Malkiel, Y. (eds.). *Directions for Historical Linguistics*. Austin: University of Texas Press, 95-195.
- Williams, G. (1992). *Sociolinguistics. A Sociological Critique*. Londres, Routledge.